

SUOMEN ROMANIPOLIITTINEN OHJELMA

2023–2030

(Luonnos)

Tekijä: Marko Stenroos

Terveyden ja hyvinvoinnin laitos

Sisällysluettelo

1. Johdanto	3
2. Suomalaisen romanityön ja -politiikan rakenne	5
3. Rompo2 -ohjelmasta siirtyvät toimenpiteet	6
4. Rompo3 -ohjelman puolivälitarkastus	7
5. EU:n strateginen puiteohjelma romanien yhdenvertaisuudesta, osallisuudesta ja osallistumisesta..	7
6. Romanivastaisuus, vihapuhe ja syrjintä	10
7. Romanit palvelujärjestelmässä ikäryhmittäin	12
8. Romanien koulutustason parantaminen eri asteilla.....	25
9. Romanien työllisyyden parantaminen ja tuloerojen kaventaminen.....	30
10. Asumiseen liittyvien haasteiden purkaminen	34
11. Terveys ja hyvinvointi	36
12. Romanikielen, -kulttuurin ja -taiteen tukeminen	37
13. Kansainvälinen romanipolitiikka ja romanien osallisuus sen suunnittelussa ja toteutuksessa	44
14. Suomalaisen romanityöskentän kehittäminen.....	46
15. Romanipolitiikan toteutumisen vaikuttavuuden seuranta.....	50

1. Johdanto

Suomen romanipoliittinen ohjelma vuosille 2023–2030 on vuorossaan kolmas romanipoliittinen ohjelma (Rompo3). Rompo3 -ohjelma perustuu Euroopan unionin neuvoston suositukselle romanien yhdenvertaisuudesta, osallisuudesta ja osallistumisesta (2021/C 93/01). Terveyden ja hyvinvoinnin laitos on suunnitellut ohjelman yhteistyössä eri toimijoiden kanssa sosiaali- ja terveysministeriön toimeksiannosta.

Monet Rompo3 -ohjelman toimenpiteistä siirtyvät edelliseltä toimintakaudelta (2018–2020). Rompo1 -ohjelma (2009–2017) sekä Rompo2 -ohjelma (2018–2022) ovat kattavia sekä toimenpiteiden lukumäärän, että taustoittavien tietojen osalta. Monet Rompo3 -ohjelmassa esiin nostetut toimenpide-ehdotukset jatkuvat edellisiltä kausilta. Nykyisessä ohjelmassa on kuitenkin rajattu toimenpiteiden määrää ja siten priorisoitu joitakin kokonaisuuksia. Rompo3 -ohjelmassa toimenpiteiden taustoitukselle on varattu vähemmän tilaa, sillä monet asiat ovat pysyneet samana Rompo2 -ohjelmakautteen verrattuna, poikkeuksena suuri sosiaali- ja terveysalan rakenneuudistus (sote-uudistus). Sote-uudistuksen yhteydessä on noussut esille tarve huomioida romanikulttuurin erityispiirteet myös uudessa sosiaali- ja terveydenhuollon palvelurakenteessa.

Rompo3 -ohjelmasta on tehty kevyempi, jotta eri toimijat löytävät helposti heidän alansa priorisoidut toimenpiteet. Samojen teemojen jatkuminen johtuu osittain siitä, ettei kyseisiä haasteita ole kyetty ratkaisemaan tai ne vaativat toteutuakseen toimintakauden ylittävän ajanjakson. Rompo2 -ohjelmakaudella on tehty useita romaneihin liittyviä selvityksiä ja tutkimuksia, kuten Terveyden ja hyvinvoinnin laitoksen Romanien hyvinvointi (Roosa) -tutkimus (2018), ympäristöministeriön romanien asumisen yhdenvertaisuuden seurantaselvitys (2018), työ- ja elinkeinoministeriön selvitys romanien työllistymisestä (2019), Opetushallituksen selvitys Romanilapset varhaiskasvatuksessa ja esiopetuksessa (2020), Poliisi ja romanit - yhdenvertaisuuden ja yhteistyön kysymyksiä (2021, Poliisi AMK) sekä Lapsiasiavaltuutetun toimiston romanilasten hyvinvoinnista ja oikeuksien toteutumista käsittelevä selvitys (2022). Tämän lisäksi romanikielen elvytysuunnitelmaa on työstänyt tarkoitusta varten perustettu erillinen Opetushallituksen asettama asiantuntijatiimi.

Rompo3 -ohjelmassa keskiöön on noussut alueellisesti toteutettavat toimenpiteet. Euroopan unioni painottaa toimenpiteiden konkreettisuutta ja mitattavuutta, ja samaa periaatetta noudatetaan myös

Rompo3 -ohjelmassa. Edellisellä kaudella toteutetut selvitykset ja tutkimukset mahdollistavat tietoon perustuvan, alueellisesti kattavien ja konkreettisten toimenpiteiden suunnittelun. Näin pyritään turvaamaan alueellinen yhdenvertaisuus romaniväestön keskuudessa. Alueille suuntautuvien toimenpiteiden vuoksi entistä suurempi rooli valtakunnallisen romaniasiain neuvottelukunnan (RONK) lisäksi tulee olemaan alueellisilla romaniasiain neuvottelukunnilla (Aronk) sekä kuntien ja kaupunkien paikallisromanityöryhmillä (PRT). Tämä tarkoittaa käytännössä entistä tehokkaampaa toimenpiteiden toteutumisen seurantaa ja raportointia sekä valtakunnallisen romanipoliittisen työn kehittämistä. Rompo3 -ohjelmassa on erillinen osio toimenpiteille, joilla kehitetään ja tehostetaan valtakunnallista romanipolitiikkaa ja sen toteuttamista.

Julkisen vallan on turvattava perusoikeuksien ja ihmisoikeuksien toteutuminen. Viranomaisten keinot ennaltaehkäistä ja puuttua rasismiin sekä edistää hyviä väestösuhteita liittyvät eri hallinnonalojen rasismiin vastaiseen politiikkaan, yhdenvertaisuuden edistämiseen, resurssiohjaukseen, kansalaisyhteiskunnan toimintaedellytysten tukemiseen, rasismia koskevan tiedon keräämiseen sekä toimenpiteisiin, jotka kohdistuvat eri väestöryhmien kuten eri kieli- ja uskonnollisten ryhmien, saamelaisten, romanien ja maahanmuuttajaryhmien oikeuksien edistämiseen.

Rompo3 -ohjelman toteutuksessa on hyödynnetty elinkaarimallia. Tämä tarkoittaa eri teemojen käsittelyä ikäryhmittäin lapset, nuoret, perheet ja työikäinen väestö sekä ikääntyvä romaniväestö. Jaottelu tukee EU:n puiteohjelman tavoitteita kohdentaa toimenpiteet selkeästi oikealle kohderyhmälle sekä selkeyttää toimeenpanoa ja toteutumisen seurantaa. Elinkaarimalli tuo teemat lähemmäksi ihmistä ja siten suunnitteluprosessissa teemoja on ollut helpompi lähestyä.

Perustuen viimeaikaisiin eurooppalaisiin tutkimuksiin romanipolitiikan toteutumisen haasteista, Rompo3 -ohjelman perusajatuksena on romanien ja romanityön kentällä toimivien esille nostamat toimenpiteet ja niiden korostuminen. Käytännössä tämä tarkoittaa, että romaneilla on ollut tosiasiallinen mahdollisuus vaikuttaa ohjelman sisältöön. Toimenpiteiden kohdalla ei aikaisemmista Rompo-ohjelmista poiketen ole mainittu vastuutahoja, vaan ehdotettu toteuttajatahot. Muutoksella pyritään osallisuuden lisäämiseen myös toimenpiteiden konkreettisessa suunnittelussa ja toteutuksessa. Ohjelma tähtää moniammatilliseen ja toimialasektorit ylittävään yhteistyöhön. Tämä muutos vastaa osittain tarpeeseen romaniasioiden valtavirtaistamiseen osaksi suomalaisen yhteiskunnan toimintatapoja.

Läpileikkaavana ajatuksena on romanien oikeuksien toteutuminen ja syrjinnän poistaminen. Yhdenvertaisuus, osallisuus ja osallistuminen sekä romanivastaisuus tulevat ohjelmassa selkeästi esille erilaisin toimenpitein.

Rompo3 -ohjelman suunnittelun toteutuksessa on mahdollistettu laaja eri tahojen osallistuminen yhteiskehittämisen prosessiin. Prosessin toivotaan olevan esimerkki muille toimijoille, sillä romaneiden on oltava mukana heitä koskevien asioiden suunnittelussa ja toteutuksessa eri yhteistyöverkostoissa. Kuulemisen muotoja on kehitettävä siten, että ne mahdollistavat romanien osallisuuden eri aloilla ja eri teemoihin liittyen. Romanien kuuleminen tulisi myös kirjata osaksi valtakunnallisia ja alueellisia strategioita.

Rompo3 -ohjelma on voimassa vuosina 2023–2030. Seitsemän vuoden ohjelma kuitenkin tarkoittaa tarvetta varautua muutoksiin niin suomalaisessa yhteiskunnassa kuin Euroopan tasolla. Tämän vuoksi

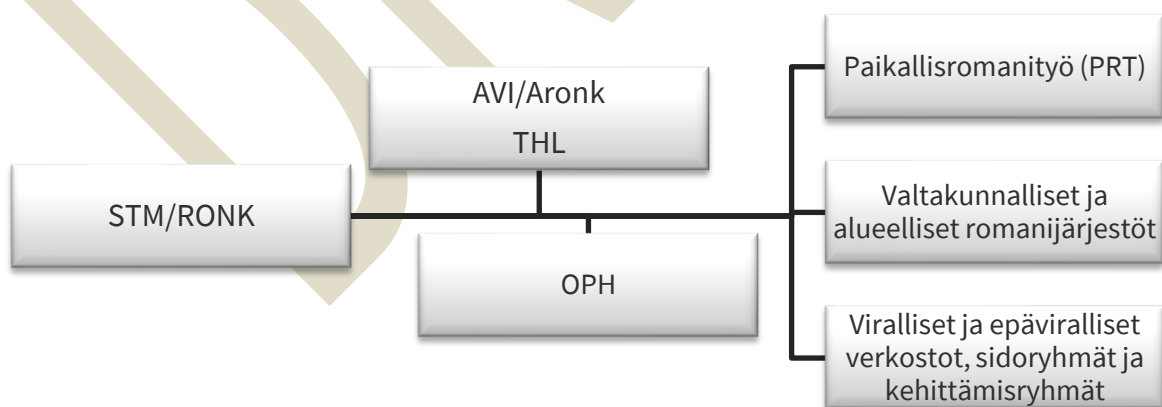
Rompo3 -ohjelmaan on kirjattu mahdollisuus puolivälitarkasteluun ja mahdollisten lisäysten tekemiseen.

2. Suomalaisen romanityön ja -politiikan rakenne

Suomen romanipolitiikan tavoitteena on romanien yhdenvertaisuuden ja osallisuuden toteutuminen yhteiskunnallisen elämän eri osa-alueilla. Sosiaali- ja terveysministeriön yhteydessä toimiva romaniasian neuvottelukunta (RONK) perustettiin jo vuonna 1956. Suomen romaniväestön edustajat ovat olleet kiinteä osa neuvottelukunnan kokoonpanoa 1970-luvulta asti. Valtioneuvoston asetus (VNA1019/2003; VNA 1350/2009) valtakunnallisesta romaniasian neuvottelukunnasta ja alueellisista romaniasian neuvottelukunnista vahvistaa romanien toimijuuden ja aseman heitä koskevan politiikan teossa ja kehittämisessä. Vuonna 1997 Helsingin isännöimässä ETYJin kokouksessa ”RONK-malli” nostettiin positiiviseksi esimerkiksi valtionhallinnon ja romanivähemmistön pitkäjänteisestä yhteistyöstä.

Valtakunnallisesti toimivilla romanijärjestöillä on ollut keskeinen rooli romanityössä ja romaniasian neuvottelukunnan toiminnassa. Tämän lisäksi alueellisilla romaniasioiden neuvottelukunnilla (Aronk) ja paikallisromanityöryhmillä (PRT) on tärkeä rooli romanipoliittisen ohjelman jalkauttamisessa. Romaniväestö muodostaa asetuksen mukaisesti puolet valtakunnallisesta romaniasian neuvottelukunnasta, toinen puoli muodostuu valtion viranomaisista. Viranomaisilla on tärkeä rooli romaniasioiden viemisessä omaan hallinnonalaansa ja sitä kautta jalkauttaa romanipoliittisia toimenpiteitä.

Organisatorisesti romaniasian edistäminen ja hallinto voidaan kuvata alla olevan kaavion mukaisesti

Valtakunnallinen romaniasiain neuvottelukunta RONK toimii sosiaali- ja terveysministeriössä romanien ja viranomaisten välisenä yhteistyö- ja asiantuntijaelimenä. Sen tehtävänä on edistää romaniväestön yhdenvertaista osallisuutta ja osallistumista heitä koskevaan päätöksentekoon. (VNA1019/2003). Edustus RONK:ssa on seuraavilla ministeriöillä: sosiaali- ja terveysministeriö, opetus- ja kulttuuriministeriö, sisäministeriö, työ- ja elinkeinoministeriö, ulkoministeriö ja ympäristöministeriö. Puolet neuvottelukunnan kuudestatoista jäsenestä on romanitaustaisia, edustaen valtakunnallisia romanijärjestöjä ja alueellisia romaniasiain neuvottelukuntia tai muita asiantuntijatahoja. Jäsenet voidaan asetuksen mukaan määrätä myös Kuntaliitosta sekä Opetushallituksesta. Neuvottelukunta voi asettaa keskuudessaan jaostoja, joihin voidaan kutsua pysyviä asiantuntijoita sosiaali- ja terveysministeriön suostumuksella. Neuvottelukunnan pääsihteerin virka on sosiaali- ja terveysministeriössä.

Alueelliset romaniasiain neuvottelukunnat (Aronk) työskentelevät romaniväestön ja viranomais- ten poikkihallinnollisena yhteistyöelimenä. Aronkit ovat keskeisessä asemassa tiedon keruussa paikalliselta romaniväestöltä, jotta paikalliset erot romanien asemassa tulee huomioiduksi. Niillä on myös selkeä rooli romanipoliittisen ohjelman paikallisessa jalkauttamisessa. Alueneuvottelukuntien rooli perustuu asetukseen (VNA 1019/2003). Suomessa toimii neljä alueellista romaniasiain neuvottelukuntaa: Etelä-Suomen aluehallintoviraston toimialueella, Itä-Suomen aluehallintoviraston toimialueella, Pohjois-Suomen ja Lapin aluehallintovirastojen toimialueella sekä Lounais- ja Sisä-Suomen aluehallintoviraston toimialueella. Alueellisissa romaniasiain neuvottelukunnissa toimii romaniasioi- den suunnittelija.

Paikallis- ja seudullisia romanityöryhmiä toimi Suomessa vuonna 2022 yhteensä 16, mutta niiden määrä vaihtelee. PRT on kunnanhallituksen nimeämä toimikunta, joiden tehtävänä on edistää romanien osallisuutta ja osallistumista paikallisella tasolla, alueen erityistarpeet huomioiden.

Opetushallitus kehittää romanien koulutusta ja edistää romanikieltä ja -kulttuuria. Opetushallitus tekee romanien koulutusta koskevia selvityksiä ja raportteja yhdessä romanitoimijoiden kanssa. Opetushallitus myös julkaisee Latšo Diives -lehteä. Opetushallituksessa toimii romanien koulutusta tukeva ohjausryhmä (2022–2025) sekä romanikielen elvytysohjelman asiantuntijaryhmä, jonka tehtävänä on elvytysohjelman laatiminen.

Terveyden ja hyvinvoinnin laitos toimii tukena romanipoliittisen ohjelman kehittämisessä, toimeenpanossa, seurannassa ja arvioinnissa. THL tuottaa tutkimustietoa romanien hyvinvoinnista ja terveydestä.

Romanijärjestöjä toimii Suomessa useita, niistä isoimmat valtakunnalliset järjestöt ovat Suomen Romanifoorumi ry, joka toimii myös kattojärjestönä sekä Romano Missio ry, Suomen Romaniyhdistys ry ja Elämä ja Valo ry. Romanijärjestöjen toimipaikat painottuvat erityisesti Etelä- ja Keski-Suomeen, kun taas muualla Suomessa, kuten pohjoisessa, järjestöjä on huomattavasti vähemmän tai ei ollenkaan. Järjestöjen puuttuessa paikkakunnilta, paikallisromanityöryhmien ja Aronkin rooli korostuu entisestään.

Sidosryhmät, epäviralliset verkostot ja kehittämistyöryhmät. Romaniasioita edistetään kansallisesti ja kansainvälisesti tiiviissä yhteistyössä eri sidosryhmien kanssa, virallisia ja epävirallisia verkostoja toimii eri teemojen alla, kuten esimerkiksi THLn monikulttuurisuuden asiantuntijaryhmä MONET ja romaninuorten verkostot.

3. Rompo2 -ohjelmasta siirtyvät toimenpiteet

Ennen Rompo3 -ohjelman työstämistä selvitettiin edelliseltä toimintakaudelta kesken jääneet tai toteutumattomat toimenpiteet. Rompo2 -ohjelman seurantaraportissa arvioitiin liikennevalometodilla

toteutuneita toimenpide-ehdotuksia, toimenpiteitä oli yhteensä 97 kappaletta. Seurantaraportissa priorisoituihin toimenpiteisiin kiinnitettiin erityishuomiota, koska tavoitteena oli arvioida, mitkä toimenpiteet tulisi siirtää myös seuraavaan toimintakauteen. Keskeneräiset tai toteutumatta jääneet toimenpiteet on soveltuvilta osin siirretty Rompo3 -ohjelmaan.

Covid-19 pandemia vaikutti erityisesti alueilla tehtävään käytännön työhön. Ohjelmakaudella selvitykset ja tutkimukset on saatu toteutettua pandemiasta huolimatta. Näin ollen pandemialla on suora vaikutus Rompo3 -ohjelman painotuksiin siten, että alueellinen ja paikallinen romanityö korostuvat ja toimenpiteiden toteutukseen vaaditaan paikallis- ja aluetasolla koordinoitua toimeenpanoa.

4. Rompo3 -ohjelman puolivälitarkastus

Euroopan komissio tekee uudesta 10-vuotissuunnitelmasta (2020–2030) perusteellisen väliarvioinnin. Väliarvioinnin yhteydessä tarkastellaan myös Suomen kansallista ohjelmaa. Suomen seitsemän vuoden romanipoliittinen ohjelma sisältää puolivälitarkastuksen, jolloin sen sisältöä on tarvittaessa mahdollista täydentää tai tarkentaa. Tarkentaminen ja täydentäminen tapahtuvat ainoastaan siinä tapauksessa, että poliittisen ohjelman kriteerit täyttyvät. Tämä ohjelma keskittyy tavoitteiden asettamiseen, jolloin varsinaiset toiminnan menetelmät ja työkalut jäävät toimenpiteiden toteuttajien valitsemiksi ja vastuulle. Myös menetelmät ja työkalut, joita toteuttamiseen on valittu, arvioidaan ja raportoidaan. Tämä tuo seurantaan laadullisen ulottuvuuden, jolloin pelkästään toteutunut, kesken, ei-toteutunut ei riitä seurantaindikaattoriksi.

Huolimatta siitä, että monet Rompo3 -ohjelman teemoista, asioista ja toimenpide-ehdotuksista ovat olleet esillä jo edellisissä ohjelmissa (koulutus, työllisyys, hyvinvointi, asuminen), on tarpeellista luoda tila myös kesken ohjelmankauden nouseville ilmiöille, joihin tulee reagoida yhteiskunnan tasolla. Vараusta tulee käyttää erityisesti puolivälitarkastuksen yhteydessä.

5. EU:n strateginen puiteohjelma romanien yhdenvertaisuudesta, osallisuudesta ja osallistumisesta

EU:n uuden puiteohjelman valmistelussa hyödynnettiin ensimmäisen ohjelman (EU:n puitekehys vuoteen 2020) arviointia ja laajojen kuulemisten tuloksia. Euroopan unionin romanipolitiikan instrumentit (lait, poliittiset ohjelmat ja rahoitusinstrumentit) ovat linjassa keskenään. Lakeja, asetuksia ja puiteohjelmaa tukevat eri Euroopan rahoitusinstrumentit (esimerkiksi Euroopan aluekehitysrahasto, Euroopan sosiaalirahasto).

EU:n puiteohjelma ohjaa kansallisten romanipoliittisten ohjelmien suunnittelua. Puiteohjelma kuitenkin mahdollistaa maakohtaisten erityispiirteiden huomioimisen ja eurooppalaiset romanijärjestöt ovat olleet tiiviissä yhteistyössä EU:n kanssa puiteohjelman suunnittelussa. Lisäksi maakohtaiset raportoinnit perustuvat EU:n puiteohjelman sisältöön. Niillä varmistetaan, että kussakin maassa minimitavoitteet tulevat toteutetuksi.

TIETOLAATIKKO: Euroopan unioni on kehittänyt viime vuosina yhteistyörakenteita romanien osallisuuden edistämiseksi. EU pyrkii myös edistämään romanien asemaa ja osallisuutta jäsenmaissa (tavoitteiden määrittely ja sääntely). Euroopan unionilla on tavoitteet romanipoliittikan kehittämiseksi Euroopan unionin jäsenmaissa. Nämä tavoitteet ohjaavat myös Suomen romanipoliittista ohjelmaa. EU:n komissio julkaisi 12.10.2020 tiedonannon ja sitä tukevat asiakirjat koskien strategista puiteohjelmaa romanien yhdenvertaisuuden, osallisuuden ja osallistumisen vuoteen 2030. Osana puiteohjelmaa julkaistiin ehdotus neuvoston suosituksiksi tarkemmista toimista. Suositukset hyväksyttiin 12.3.2021.

EU:n puiteohjelma korostaa seuranta- ja asianmukaisen tiedon keräämistä. Euroopan komissiolle raportoidaan kansallisen Romanipoliittisen ohjelman täytäntöönpanosta kahden vuoden välein. Puiteohjelmassa todetaan, että jäsenvaltioiden olisi valittava omat seurantamenetelmänsä, myös asianmukaiset tiedonkeruumenetelmät, ja otettava huomioon se, että etnistä alkuperää koskevien tietojen kerääminen on arkaluonteinen aihe, eikä se ole mahdollista kaikissa jäsenvaltioissa. Tämän vuoksi Rompo3 -ohjelmassa esitetään tiedonkeruun helpottamiseksi uusia teknologisia ratkaisuja. Tietoa romaniväestöstä tulee kerätä siten, että noudatetaan ihmisoikeusperustaista tiedonkeruuta (Euroopan unionin perusoikeusvirasto FRA).

EU:n puiteohjelmaan viitataan Rompo3 -ohjelmassa usean toimenpiteen kohdalla. Tämä tukee mahdollisimman tehokkaan EU:n romanipoliittikan instrumenttien hyödyntämistä kansallisessa toteutuksessa.

5.1. Romanipoliittisen ohjelman lähtökohdat, linjaukset ja tavoitteet

Suomen romanipoliittisen ohjelman suunnittelussa huomioidaan EU:n puiteohjelman horisontaaliset tavoitteet yhdenvertaisuus, osallisuus ja osallistuminen. Suomen romanipoliittisen ohjelman valmistelussa kiinnitettiin erityistä huomiota merkityksellisen osallisuuden mahdollistamiseen ja täten itse prosessille annettiin yhtä suuri painoarvo kuin päätöksentekoprosessille.

Loppuvuodesta 2021 järjestettiin kaikille avoimet työryhmät. Työryhmät oli otsikoitu elinkaarimallin mukaisesti: lapset ja nuoret, perheet ja työikäinen väestö, ikääntyvä romaniväestö, erityisen haavoittuvassa asemassa olevat sekä romanipoliittikan yhteinen kehittäminen. Avoimiin tilaisuuksiin rekisteröityi yhteensä 105 henkilöä, pääasiassa romanijärjestöjen edustajia ja romanityön kentällä toimivia toimijoita. Avoimissa työryhmissä haettiin laajaa näkemystä romanipoliittiselle ohjelmalle asetettaviksi tavoitteiksi. Kussakin tilaisuudessa osallistujat jakautuivat pienryhmiin, joissa muodostettiin toimenpide-ehdotuksia. Lopuksi äänestettiin yhdessä tärkeimmistä toimenpiteistä. Näiden avointen työryhmien toimenpide-ehdotukset käytiin läpi, konkretisoitiin ja muodostettiin mahdollisimman mitattaviksi pienimmissä asiantuntijaryhmissä. Toimenpide-ehdotuksia on hiottu läpi prosessin yhteistyössä romaniväestön ja sidosryhmien kanssa. Myös Euroopan liikkuvat romanit osallistuivat työryhmätyöskentelyyn, ja heitä koskevat tavoitteet ja tarpeet on sisällytetty toimenpidekokonaisuuksiin.

Kaikille prosessiin osallistuneille ja muille kiinnostuneille on annettu mahdollisuus kommentoida romanipoliittisen ohjelman luonnosversioita. Kommentointimahdollisuus varmistaa merkityksellisen osallisuuden periaatteita, jolloin osallistunut henkilö näkee osallistumisen tuloksen ja pystyy siihen vaikuttamaan prosessin eri vaiheissa.

Rompo3 -ohjelman lähtökohtana on ollut toimenpide-ehdotusten mahdollisimman pitkälle viety konkreettisuus sekä mitattavuus. Toimenpiteet ovat myös linjattu kansallisiin toimintaohjelmiin ja strategioihin. Linjaaminen valtakunnallisiin strategioihin tarkoittaa valtavirtaistamista, tämä osaltaan tukee yhdenvertaisuutta ja rakenteelliseen syrjintään puuttumista. Nämä tavoitteet – konkreettisuus, mitattavuus, valtavirtaistaminen – ovat EU:n puiteohjelmassa lausuttu tahtotila.

5.2. Yhdenvertaisuuden, osallisuuden ja osallistumisen poikkileikkaava periaate

Romanien toimijuus eri yhteyksissä tulee esille osallisuusindikaattoreiden kautta. Romanipoliittisen ohjelman luonteen mukaisesti tarkastelun kohteena on erityisesti romanien yhdenvertaisuus ja osallisuus sekä osallistuminen julkisen vallan ja instituutioiden rakenteissa. Näin tuodaan esille tärkeitä tarkastelukulmia romanien elämään Suomessa. Kuitenkin romanien elämä koostuu paljon muustakin kuin palvelurakenteissa oikeuksien peräämisestä. Vaarana poliittisen ohjelman tiukassa rajaamisessa on uhriutumiskuvaston ylikorostuminen. Tämä tulee huomioida romanipoliittisista toimenpiteistä puhtaassa.

Romanit toimivat aktiivisesti esimerkiksi seurakunnissa, erilaisten harrastusten parissa ja osallistuvat myös kansainväliseen romanien väliseen solidaarisuustyöhön ja auttamiseen. EU:n puiteohjelma kannustaa romanien monimuotoisuuden esille tuomiseen ja homogeenisen, stereotyyppisen kuvan murtamista. Tämän monimuotoisuuden näkeminen tuo esille inhimillisyyden ja yksilöllisyyden, mikä on tärkeää niin yksilöiden välisissä vuorovaikutussuhteissa kuin hyvissä väestösuhteissa.

Hyvien väestösuhteiden tarkastelussa eurobarometrin (2019) mukaan yhteensä 73 % suomalaisista pitää romanien syrjintää Suomessa yleisenä, kun koko Euroopan unionissa vastaava osuus oli 61 %.

Osallinen ihminen voi vaikuttaa oman elämänsä kulkuun ja yhteisiin asioihin. Osallinen ihminen pääsee osalliseksi yhteisestä hyvästä: hän voi sekä tuottaa yhteistä hyvää, että päästä nauttimaan siitä. Vaikutusmahdollisuuksien ja resurssien ohella oleellista on, että uskoo mahdollisuuksien olemassaoloon.

Osallisuuden kokemusta mitataan THLn kehittämällä osallisuusindikaattorilla (Experiences of Social Inclusion Scale, ESIS). Osallisuusindikaattori muodostuu kymmenestä väittämästä, jotka kartoittavat vastaajan kuulumisen tunteita, tekemisten merkityksellisyyttä ja toimintamahdollisuuksia. Väittämien vastaukset sijoittuvat jatkumolle, jonka toinen ääripää edustaa osattomuuden kokemusta ja toinen osallisuuden kokemusta.

Osallisuuden indikaattoreita tulee käyttää toimenpiteistä raportoidessa. Osallisuusindikaattoreita käytetään mm. Unicefin lapsiystävällinen kunta -mallissa. Indikaattorit mittaavat kokemusta, mutta myös muutosta osallisuuden kokemuksessa. Tämän vuoksi kysymyspatteristoa tulisi käyttää toimenpiteiden aloituksen yhteydessä ja verrata tuloksia toimenpiteen päättyessä. Osallisuusindikaattorit esitellään tarkemmin seurantaosuudessa.

Osallistumisella tarkoitetaan mahdollisuuksiin vaikuttaa suomalaisessa yhteiskunnassa ja erityisesti vaikuttamista asioihin, jotka liittyvät romaneihin valtakunnallisesti ja alueellisesti. Osallistumisessa on tärkeää olla mukana romanien edustajia romaniväestöstä koskevassa päätöksenteossa, mutta yhtä tär-

keää on osallistuminen ja vaikutusmahdollisuudet prosesseihin, joissa toimintaohjelmia ja erilaisia poliittisia linjauksia suunnitellaan. Tämän vuoksi on tärkeää kiinnittää huomiota romanijärjestöjen toimintamahdollisuuksiin ja resursointiin, huomioida ns. resurssihaavoittuvuus romanityön kentällä ja toimenpiteiden toteutuksessa. EU:n puiteohjelman horisontaaliset periaatteet ovat taustalla jokaisen toimenpide-ehdotuksen kohdalla.

6. Romanivastaisuus, vihapuhe ja syrjintä

EU:n puiteohjelmassa todetaan, että ”Populismien ja rasismien lisääntyessä unionissa on tarpeen keskittyä syrjinnän torjumiseen ja ehkäisemiseen, myös puuttamalla romanivastaisuuteen (eng. anti-gypsyism), joka on syrjinnän ja syrjäytymisen perimmäisiä syitä ja pahentaa niitä.”

EU:n rasismintorjunnan toimintasuunnitelmassa 2020–2025 esitetään monia konkreettisia toimia rasismien torjumiseksi. Romanivastaisuus on yleinen rasismien muoto, joka on alkujaan peräisin yhteiskunnan enemmistön tavasta suhtautua romaneihin ja kohdella heitä; se on osa historian kehityskulkua, joka on synnyttänyt ajatuksen ”meistä ja muista”.

Romanien hyvinvointitutkimuksen Roosa mukaan syrjintää ja epäoikeudenmukaista kohtelua koettiin romanien keskuudessa yleisesti: miehistä 45 % ja naisista 42 % oli kokenut vieraan ihmisen taholta epäoikeudenmukaista kohtelua kyselyä edeltävän vuoden aikana. (Weiste-Paakkanen, ym. 2018). Samansuuntaiset kokemukset toistuivat osana kansallista lapsistrategiaa toteutetussa selvityksessä, jossa kysyttiin 11–17-vuotiailta romanilapsilta ja -nuorilta kiusaamis- ja syrjintäkokemuksista. Noin 57 % prosenttia oli kokenut kiusaamista tai syrjintää vähintään silloin tällöin. Heistä lähes kaikki kuvasivat tilanteiden olleen rasistista syrjintää (Weckström, ym. 2023). Suoraan kysyttäessä juuri kukaan ei kokenut kiusaamisen, syrjinnän tai pelon niistä estävän heiltä mitään. Kuitenkin muiden vastausten perusteella uskoa omaan tulevaisuuteen heikensi muiden ihmisten asenteet ja sen mukana tuomat esteet opiskelulle ja työelämälle. Lapset ja nuoret toivoivatkin asenneilmapiirin muutosta yhteiskunnassa, sivistämistä kulttuureista ja yksilöiden huomioimista kulttuurin edustajuuden lisäksi.

Yhdessä horisontaalisten toimenpiteiden kanssa EU:n puiteohjelma puuttuu voimakkaasti romanien epätasa-arvoiseen kohteluun eurooppalaisissa yhteiskunnissa, Suomi mukaan lukien. EU:n strategisen puiteohjelman painotus ja tahtotila näkyvät myös Suomen romanipoliittisessa ohjelmassa, huomioiden erityisesti romanien oman toimijuuden romanipoliittisten toimenpiteiden toteuttajina sekä tähän liittyvien prosessien eri vaiheissa, kuten suunnittelussa, toteutuksessa ja arvioinnissa.

EU:n puiteohjelma korostaa myös romaniyhteisön monimuotoisuuden huomioimista. Erityisesti tulisi huomioida romaninaiset, romaninuoret, romanilapset, seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvat, ikääntyneet ja vammaiset romanit sekä kolmansien maiden kansalaiset, valtiottomat ja EU:ssa liikkuvat romanit.

Valtioneuvosto edistää ihmisoikeuspoliittisen selonteon (2021) linjausten mukaisesti romanien sosiaalisen aseman parantamista sekä yhdenvertaisten oikeuksien toteutumista. Valtioneuvoston rasismivastaista toimintaohjelmaa ”Yhdenvertainen Suomi: Valtioneuvoston toimintaohjelma rasismien torjumiseksi ja hyvien väestösuhteiden edistämiseksi”, linjaa että, tutkimusta ja systemaattista tiedonkeruuta rakenteellisesta rasismista ja syrjinnästä sekä sen vaikutuksista yhteiskunnalle ja vähemmistöryhmille tulisi edistää. Romanipoliittisessa ohjelmassa nostetaan esille romanivastaisuuteen puuttuminen ja vihapuhe. Syrjinnän poistaminen on sisällytetty useisiin toimenpide-ehdotuksiin.

TIETOLAATIKKO: Oikeusministeriön tuottamassa selvityksessä (2022) tarkastellaan vähemmistöryhmien kokemaan häirintää ja vihapuhetta ja annetaan konkreettisia suosituksia häirintään ja vihapuheeseen puuttumiseksi ja ennaltaehkäisyksi. Romanivastaisuuteen puuttumisessa tehdään tiivistä yhteistyötä oikeusministeriön kanssa. Valtioneuvosto on selvittänyt verkossa tapahtuvaa vihapuhetta ja selvityksen pohjalta tutkimusryhmä ehdottaa 11 toimenpidettä vihapuheen kitkemiseksi. Romaneihin kohdistuva vihapuhe ja romanivastaisuus tulee huomioida näissä suosituksissa ja toimenpide-ehdotuksissa.

Toimenpide-ehdotus	Toimijat	Seuranta
Toteutetaan seurantatutkimus syrjintäkokemusten, osattomuuden ja ulkopuolisuuden vaikutuksista eri ikäisten romanien hyvinvointiin hyödyntäen osallisuusindikaattoreita osana toimenpiteiden vaikuttavuusarviointia.	STM, THL, OM, romanijärjestöt ja -toimijat	Tutkimuksia on toteutettu vuoteen 2030 mennessä ja niissä esille nousevat seikat huomioidaan tulevissa valtakunnan tason toimintaohjelmissa.

Suomessa on noussut esille tapauksia romanien etnisestä profiloinnista. Etnisen profiloinnin kieltä tulisi jalkauttaa poliisihallinnon rakenteisiin sekä romaniväestön ja poliisin välistä yhteistyötä lisätä entisestään.

Toimenpide-ehdotus	Toimijat	Seuranta
Poliisin ja romaniväestön yhteistyön kehittäminen etnisen profiloinnin estämiseksi	SM, YVV, Poliisi, RONK, romanijärjestöt	Osana romanipoliittisten toimenpiteiden seuranta huomioidaan etnisen profiloinnin tila ja kieltoon liittyvien toimenpiteiden seuranta.

6.1. Yhdenvertaisuuslaki ja yhdenvertaisuussuunnitelmat

Suomessa yhdenvertaisuuslaki velvoittaa viranomaisia edistämään yhdenvertaisuutta yhteiskunnassa yhdenvertaisuuslain hengessä. Viranomaisella on oltava suunnitelma tarvittavista toimenpiteistä yhdenvertaisuuden edistämiseksi. Yhdenvertaisuuslaki pitää sisällään toisaalta syrjinnän kiellon, mutta myös positiivisen erityiskohtelun. Positiivinen erityiskohtelu on sellainen oikeasuhtainen erilainen kohtelu, jonka tarkoituksena on tosiasiallisen yhdenvertaisuuden edistäminen taikka syrjinnästä johdettujen haittojen ehkäiseminen tai poistaminen. Yhdenvertaisuuslaki sitoo kuntia, hyvinvointialueita ja ministeriöitä.

Valtioneuvoston rasminvastainen toimintaohjelman toimenpide 5 suosittaa ohjeistusta ministeriöille yhdenvertaisuuden edistämisestä hallinnonalan tulosohjauksessa (erityisinä painopistealueina yhdenvertaisuusosaamisen kehittäminen ja monimuotoisuuden lisääminen henkilöstössä). Ministeriöitä koulutetaan tulosohjelman jalkauttamiseen.

Yhdenvertaisuussuunnitelman tulee olla tietoon perustuva; mikäli kunnan alueella elää romaneita ja heidän yhdenvertaisuutensa ei toteudu, tulee heidät huomioida yhdenvertaisuussuunnittelussa.

Toimenpide-ehdotus	Toimijat	Seuranta
Romanit osallistetaan yhdenvertaisuussuunnitelmien kehittämiseen eri aloilla ja alueilla. Kuntatason tarkastelulla varmistetaan, että romanit on huomioitu suunnitelmissa ja edistetään huomioimista erityisesti niillä alueilla, joissa romaneja asuu.	STM, OM, AVI, Aronk, Yhdenvertaisuusvaltuutetun toimisto, Kuntaliitto, kunnat, maakuntaliitot	AVIt raportoivat toimialuiltaan romanien huomioimisesta yhdenvertaisuussuunnitelmissa. Määrällinen ja jatkuva seuranta romanien huomioimisesta ja kuulemisesta kuntien ja hyvinvointialueiden yhdenvertaisuussuunnitelmissa.

6.2. Valtioneuvoston rasismivastainen ja hyvien väestösuhteiden toimintaohjelma

Yhdenvertainen Suomi: Valtioneuvoston toimintaohjelma rasismivastaiseksi ja hyvien väestösuhteiden edistämiseksi edistää hallitusohjelman tavoitetta. Toimintaohjelma yhdessä EU:n rasismivastaisen ohjelman ja romanien puiteohjelman kanssa tukevat useita toimenpide-ehdotuksia, jotka ovat kirjoitettu Rompo3 -ohjelmaan.

TIETOLAATIKKO: Valtioneuvoston toimintaohjelman tavoitteena on torjua rasismia ja syrjintää sekä edistää hyviä väestösuhteita. Ohjelma perustuu hallitusohjelman kirjauksiin, toimintaohjelman aikana toteutettavaan tilannearvioon, syrjintää ja yhdenvertaisuutta sekä väestösuhteita koskevaan tutkimustietoon sekä kansainvälisiin suosituksiin ja hyviin käytäntöihin.

Rasismivastainen politiikka ja hyvien väestösuhteiden edistäminen eri hallinnonaloilla on keskeinen tavoite valtioneuvoston rasismivastaisessa ohjelmassa. Toimintaohjelma kiinnittää huomiota ja esittää toimenpiteitä myös väestöryhmäkohtaisessa politiikassa kuten romani- ja saamelaispolitiikassa. Romaniasiain neuvottelukunta osallistui ohjelman valmistelutyöryhmään. Rasismivastainen toimintaohjelma toimii siis taustapaperina myös Rompo3 -ohjelmalle.

7. Romanit palvelujärjestelmässä ikäryhmittäin

Rakenteellinen rasismi voi heikentää eri taustaisten ihmisten luottamusta viranomaisiin. Valtiovarainministeriö tilasi OECD:ltä Suomen hallintoa koskevan luottamusarvioinnin, jonka tulokset julkaistiin toukokuussa 2021. Arviointi tarkastelee kansalaisten luottamusta hallinnon instituutioihin ja tarjoaa tietoa siitä, miten hallinto voi kehittää toimintaansa luottamuksen ansaitsemiseksi.

Myös useissa romanitutkimuksissa Euroopan maissa on nostettu esille luottamuksen puute romaniväestön ja hallinnollisten instituutioiden välillä. Tämä luottamuksen puute saattaa ilmetä haluttomuutena hakeutua palveluihin ja toisaalta luottamuksen puute vaikuttaa myös palvelujen kohtamiseen.

7.1. Sote-rakenteen muutos ja sen vaikutus romanipoliittisen ohjelman toteutukseen

Suomessa astuu voimaan 1.1.2023 sosiaali- ja terveysalan sekä pelastustoimen mittava rakenneuudistus. Sote-uudistus on Suomen historian yksi merkittävimmistä hallinnollisista uudistuksista. Vuoden 2023 alusta lukien vastuu sosiaali- ja terveydenhuollon ja pelastustoimen järjestämisestä siirtyy kunnilta ja kuntayhtymiltä 21 hyvinvointialueelle. Hallinnollisena uudistuksena sote-uudistus vaikuttaa myös suoraan Rompo3 -ohjelman huomioimiseen uusilla hyvinvointialueilla ja niiden rakenteissa. Rakenneuudistuksen suunnittelu tapahtuu samanaikaisesti Rompo3 -ohjelman suunnittelun kanssa ja tämä luo haastavan tilanteen, koska uuden sosiaali- ja terveydenhuollon rakenteen käytännöt eivät ole Rompo3 -ohjelman suunnitteluvaiheessa vielä selkeitä.

Suuri osa kuntien tehtävistä siirtyy hyvinvointialueille, kuntiin ovat jäämässä mm. sivistyspalvelut ja työllisyyden hoito. Tämä tarkoittaa, että Rompo3 -ohjelmaa tulee toteuttaa sekä kunnissa että hyvinvointialueilla, tämä puolestaan lisää työn määrää erilaisissa hallinnollisissa rakenteissa.

TIETOLAATIKKO: Rompo2 -ohjelman yhteydessä toteutettiin MAARO-opas. MAARO-opas tarkoitettiin alueellisille ja valtakunnallisille toimijoille vuosien 2018–2022 romanipoliittisen ohjelman paikallisen toteuttamisen tueksi. Koska monet toimenpiteet siirtyvät Rompo3 -ohjelmaan edelliseltä kaudelta, on MAARO-opas osittain käyttökelpoinen myös nykyisen ohjelman aikana. Hyvinvointialueet aloittavat samaan aikaan uuden Rompo3-ohjelman kanssa. Tämän vuoksi romanipoliittikan kansallinen ohjaus tapahtuu sote- ja pelastustoimen osalta osana hyvinvointialueiden neuvottelun prosessia ja huomioidaan vuosittaisessa sosiaali- ja terveysministeriön tekemässä hyvinvointialueiden selvityksessä.

Rakenneuudistus ei kuitenkaan tarkoita yhdenvertaisuuden heikentymistä. Viranomaisten on ehkäistävä ennakolta mahdollista syrjintää sosiaali- ja terveyspalveluissa väestöryhmittäin muun muassa toiminnallisten yhdenvertaisuus- ja tasa-arvosuunnitelmien avulla. Suunnitelmien pohjalta tulee ryhtyä toimenpiteisiin yhdenvertaisuuden toteutumisen edistämiseksi. Onkin tärkeää, että kunnilla ja hyvinvointialueilla on vastuu yhdenvertaisuussuunnittelusta, ja molempien tavoitteita tulisi sovittaa yhteen tavoitteiden yhteneväisyyden vuoksi.

Toimenpide-ehdotus	Toimijat	Seuranta
Romaniasoiden jalkauttaminen hyvinvointialueiden ja kuntien hyvinvointikertomuksiin ja -suunnitelmiin.	STM/RONK, hyvinvointialueet, kunnat, Kuntaliitto, THL	Romaniasiat on huomioitu hyvinvointialueiden ja kuntien hyvinvointikertomuksissa ja -suunnitelmissa.

7.2. Lapset ja nuoret

Eurooppalainen lapsistrategia kiinnittää erityistä huomiota taustoiltaan erilaisiin lapsiin, mukaan lukien romanilapsiin. Suomen kansallinen lapsistrategia toimenpiteineen pohjautuu eurooppalaiseen, velvoittavaan lapsistrategiaan. Suomen hallitus valmistelee hallituskaurittain kansallisen lapsistrategian toimeenpanosuunnitelman, joilla turvataan lasten ja nuorten hyvinvointia sekä vahvistetaan heidän oikeuksiaan. Parlamentaarinen komitea valmisti varsinaisen lapsistrategian vuoden 2020 loppuun mennessä ja siihen on kirjattu pitkän aikavälin tavoitteet ja toimet, joita edistetään yli hallituskausien. Näin ollen pitkätäkätimen lapsistrategia ja vuoteen 2030 voimassa oleva romanipoliittinen ohjelma tukevat toisiaan. Hyvinvointialueiden vaikuttamisryhmien nuorisoneuvostot ovat tärkeä nuorten osallistamisen kanava.

Osana lapsistrategian toimeenpano-ohjelmaa lapsiasiavaltuutetun toimisto selvitti romanilasten hyvinvointia ja oikeuksien toteutumista (Weckström ym., 2023). Lasten ja nuorten kohdalla esitetyt toimenpiteet pohjautuvat pääosin viidenteen kansallisen lapsistrategian toimeenpanoon sekä vuonna 2021 järjestettyihin Rompo3:n laatimisen yhteydessä järjestettyihin avoimiin kehittämistyöryhmien esityksiin.

Lapsiasiainvaltuutetun selvityksen mukaan romanilapset ja -nuoret kokevat syrjintää ja rasismia ja ne rajoittavat myös näkemyksiä tulevaisuudesta. Kouluttautuminen näyttäytyy lasten ja nuorten vastauksissa itseäänselvyytenä, mutta pelkoa ja uskonpuutetta näkyy pohdittaessa aikuistumista, työllistymistä ja toimeentuloa. Lapset ja nuoret viihtyvät koulussa, mutta oppimiseen lapset ja nuoret kaipaavat yksilöiden kohtaamista tasa-arvoisesti. Omat vaikuttamismahdollisuudet rajoittuvat lähinnä perhepiiriin ja kaverisuhteisiin ja edustuksellisuus eli vaikuttaminen esimerkiksi äänestämällä eduskunta-vaaleissa nähdään etäisenä, mikä on huolestuttavaa romaninuorten osallisuuden kannalta. Ilo lapsille ja nuorille tuottavat läheiset ihmiset ja kaverisuhteet. Omasta kulttuurista ollaan ylpeitä ja halu oppia romanikieltä on vahva.

Toimenpide-ehdotus	Toimijat	Seuranta
Varmistetaan, että romanilapset ja -nuoret ovat huomioituna kuntien ja hyvinvointialueiden tasa-arvo- ja yhdenvertaisuussuunnitelmissa. Raportoidaan asiasta STM/RONK.	STM/RONK, kunnat ja hyvinvointialueet, Yhdenvertaisuusvaltuutetun toimisto.	Tilastoidaan romanilasten ja -nuorten huomioiminen yhdenvertaisuussuunnitelmissa.

Lapsi- ja perhepalveluiden muutosohjelman (LAPE) yksi tavoitteesta on lastensuojelun kehittäminen (ks. Kohta perheet). Lasten oikeuksien mukaisesti tausta ei saa vaikuttaa lasten oikeuksien toteutumiseen (kansalliseen, etniseen tai sosiaaliseen taustaan liittyen). Eriarvoisuus näkyy usein eri tavoin suomalaisissa kulttuurisissa vähemmistöissä. Kaikki vähemmistöryhmiin kuuluvat eivät ole heikossa asemassa, mutta joidenkin kohdalla terveyttä vaarantavat tekijät kasaantuvat. Romanilasten asemaa lastensuojelussa tulee tarkastella ja kehittää lasten hyvinvoinnin näkökulmasta.

Toimenpide-ehdotus	Toimijat	Seuranta
Parannetaan lastensuojelussa ja lastensuojelun jälkihuollossa olevien romanilasten ja -nuorten asemaa	THL, STM; perhekeskukset, lastensuojeluviranomaiset, romanijärjestöt	Romanilasten asemaa lastensuojelussa on tarkasteltu ja tarvittavat parannukset on toteutettu.

Nuorisotyö ja -politiikka kuuluvat kunnan tehtäviin. Nuorisotyöllä tarkoitetaan nuorten kasvun, itsemääräisyyden ja osallisuuden tukemista yhteiskunnassa. Nuorisopolitiikalla taas viitataan nuorten kasvu- ja elinolojen sekä sukupolvien välisen vuorovaikutuksen parantamiseen. Kuntien tulee toimintaa järjestäessään ottaa huomioon niin nuorisolain 2 §:n tavoitteet ja lähtökohdat kuin paikalliset olosuhteet. Nuorisotyötä ja -politiikkaa järjestäessään kunnan tulee tehdä tarvittavaa yhteistyötä nuorten itsensä lisäksi heidän perheidensä kanssa. Lisäksi kuntien on tehtävä yhteistyötä muiden nuorten kanssa työskentelevien viranomaisten, nuorisovaltuustojen, seurakuntien ja muiden nuorisotyötä tekevien tahojen kanssa.

Tutkimustiedon mukaan nuorille on tärkeää toisaalta osallistua kaikille nuorille suunnattuun toimintaan, mutta samanaikaisesti tulisi mahdollistaa oman viiteriikän parissa toimiminen oman kulttuurisen identiteetin vahvistamiseksi ja osallisuuden tukemiseksi. Nuorille on tärkeää oman viiteriikän parissa toimiminen, tämä pienentää syrjäytymisen riskiä nuorten elämässä.

Suomessa on viimeisen vuosikymmenen aikana virinnyt erilaisia virallisia ja epävirallisia romaninuorten ja romaninuorisotyön verkostoja. Romaninuorten parissa tehtävän nuorisotyön kehittämiseksi yhteistyön lisääminen ja toimivien mallien jakaminen tukevat eri alueilla asuvien romaninuorten yhtäläisiä osallisuuden mahdollisuuksia. Esimerkkinä Jyväskylän alueella romaninuorten parissa toimiva Avartti-toiminta.

Toimenpide-ehdotus	Toimijat	Seuranta
Kehitetään paikallista ja valtakunnallista romaninuorisotyötä romaninuorten harrastusmahdollisuuksien ja osallisuuden parantamiseksi. Mitataan säännöllisesti nuorten osallisuuskokemuksia osallisuusindikaattoreilla.	OKM, kuntien nuorisotoimi, nuorisoyhdistykset, romanijärjestöt	Romaninuorisotyöhön keskittyvä ja romaninuorten asioita ajava verkosto on perustettu ja toiminta vakiinnutettu. Nuorten kokemuksia seurataan säännöllisesti.

Toimenpide-ehdotus	Toimijat	Seuranta
Selvitetään nuorten näkökulmasta mielekkäitä osallistumisen tapoja (esimerkiksi Digiraati). Kehitetään romanilapsille ja -nuorille uusia osallisuutta vahvistavia vaikuttamiskanavia perinteisenä pidettyjen tapojen rinnalle hyödyntäen esimerkiksi koulujen ja nuorisotyön välistä yhteistyötä.	OKM, OPH, kuntien nuorisotoimi, nuorisoyhdistykset, koulut, romanijärjestöt.	Nuorten kanssa on selvitetty mielekkäitä osallistumisen tapoja ja sen perusteella on kehitetty valtakunnallisesti toimivia uusia käytäntöjä.

Osana nuorille suunnattua toimintaa kasvatetaan nuoria omasta taloudesta huolehtimiseen, itsenäistymiseen, asumiseen ja perhe-elämään liittyen. Nuorena saatu maksuhäiriömerkintä saattaa vaikuttaa niin nuoren asunnon saamiseen, työllistymiseen kuin ylipäättään oman elämän hallintaan. Itsenäistymisprosessissa nuori saattaa kokea luontevammaksi, kun ohjeistus ja neuvot talouteen, asumiseen ja perheen perustamiseen tulevat oman perheen ulkopuolelta, vertaisryhmän sijaan. Tämän vuoksi nuorten toiminnassa tulee kiinnittää huomioita näihin kodin ulkopuolella hankittuihin tietoihin ja taitoihin.

EU:n puiteohjelma suosittaa toimenpiteitä, joilla tuetaan nuorten aikuisten ja nuorten perheiden finanssiosaamista, mukaan lukien paremmat päätöksenteko- ja suunnittelutaidot, osana voimaannuttamista ja taloudellista osallisuutta koskevia toimenpiteitä.

Toimenpide-ehdotus	Toimijat	Seuranta
Lisätään romaninuorille suunnattua koulutusta ja opastusta oman talouden hallintaan, asumiseen sekä perhe-elämän taitoihin. Kehitetään malli, jolla romaninuoret tavoitetaan ja jonka kautta mahdollisimman moni romaninuatori saa elämähallintataitoja.	Kunnat, nuorisotoimet, romaninuatorisotyöntekijät, romanijärjestöt, STM, THL.	On kehitetty työtapa, jolla tähdätään romaninuorten elämähallintataitojen parantamiseen ja joka tavoittaa suuren osan romaninuatorista.

Itä-Euroopan maista tulleille romanilapsille oikeudet ovat yhtäläiset ja niiden toteutumisesta tulee huolehtia. Itä-Euroopan ns. liikkuvan romaniväestön kohdalla tarvitaan poikkihallinnollista yhteistyötä ja vastuunkantoa. Tällä hetkellä asiasta on vastannut lähinnä Diakonissalaitoksen Hirundo-päiväkeskus. Heidän ammattitaitoaan ja tietopohjaa tulee hyödyntää liikkuvan romaniväestön lasten oikeuksien toteutumisen varmistamiseksi.

Toimenpide-ehdotus	Toimijat	Seuranta
Mahdollistetaan Suomessa asuvien itäeurooppalaisten romanilasten ja -nuorten mahdollisuudet koulutukseen, terveydenhuoltoon sekä kasvua tukevaan harrastustoimintaan.	STM, OKM, Diakonissalaitos/Hirundo, RONK	Kerätään vuosittain tietoa itäeurooppalaisten romanilasten yhtäläisten oikeuksien toteutumisesta.

Nuorten parissa rikollisuus yleistyy koko Suomen väestön kohdalla. Romaninuoret ovat kuitenkin sosiaalihuoltolain määritelmän mukaan erityisen haavoittuvassa asemassa, ja nuorten rikoksilla oireiluun tulisi puuttua riittävän ajoissa ja romanien kulttuurinen ja yhteiskunnallinen asema huomioiden. EU:n puiteohjelma pitää romaninuorten aseman huomioimista erityisen tärkeänä. Ankkuritoiminta on varhaisen vaiheen moniammatillista nuorten hyvinvoinnin edistämistä ja rikosten sekä perhe- ja lähisuhdeväkivallan ennalta ehkäisyä moniammatillisessa ankkuritiimissä. Mukana on asiantuntijoita poliisista, sosiaali-, terveys- ja nuorisotoimesta.

Toimenpide-ehdotus	Toimijat	Seuranta
Kehitetään eri toimijoiden välistä yhteistyötä, jotta saadaan Ankkuritoimintaa romaninuurille saavutettavaksi.	SM, STM, OM, romanijärjestöt, romaninuurisoverkostot	Romaninuurten tietoisuus Ankkuritoiminnasta on kasvanut, seurantaan toimintaan osallistuvien romaninuurten määrää vuositasolla.

Toimenpide-ehdotus	Toimijat	Seuranta
Juurrutetaan rikoksilla oireileville suunnattu nuorten toimintamalli (OM 2019:26) hankepaikkakunnille ja levitetään mallia valtakunnallisesti osaksi hyvinvointialueiden tehtäviä. Vahvistetaan vähemmistöjen huomiointia ottamista toimintamallissa.	OM, STM, THL, hyvinvointialueet, romanijärjestöt	Seuranta arvioiduista henkilöistä, alle 29-vuotiaiden vähemmistöön kuuluvien osuus rikosoikeudellisissa prosesseissa vähenee

Vuonna 2022 oikeusministeriö järjesti yhdessä Ihmisoikeuskeskuksen kanssa kuulemistilaisuuksia 18-28-vuotiaille romaninuurille. Kuulemistilaisuuksissa nousi esille romaninuurten toiveita nuorten asioiden edistämiseksi. Nuorten kuulemisessa nousi esille erityisesti nuorten kohtaama eriarvoisuus ja syrjintä.

Toimenpide-ehdotus	Toimijat	Seuranta
Tarkasteltaessa yhdenvertaisuuden ja syrjimättömyyden toteutumista kiinnitetään huomiota nuorten kohtaamaan eriarvoisuuteen, toteutetaan romaninuurten kanssa yhteistyössä hanke yhdenvertaisuuden edistämiseksi ja nuorten romanidentiteetin vahvistamiseksi.	STM/RONK, OM, OKM, romanijärjestöt, romaninuurten verkostot, nuorisjärjestöt	Romaninuurten asioita edistävä hanke on toteutettu ja sen tuloksia juurrutettu olemassa oleviin rakenteisiin.

7.3. Perheet ja työikäinen väestö

Työkyvyn tuki osaksi tulevaisuuden sosiaali- ja terveyskeskusta on Työkykyohjelman toimenpidekokonaisuus. Kokonaisuuden painopisteenä on kehittää sosiaali- ja terveyskeskusten palveluita niin, että niissä tunnustetaan työttömien asiakkaiden työkyvyn tuen tarpeet ja niissä on asiakkaiden tarpeisiin vastaava työkyvyn tuen palvelukokonaisuus. Yhtenä tavoitteena on työttömien asiakkaiden työkyvyn tuen tarpeiden tunnistaminen sosiaali- ja terveyskeskuksessa. Romanien huomioiminen tulevaisuuden sosiaali- ja terveyskeskuksissa tukee palvelujen saatavuuden yhdenvertaisuutta ja työikäisen väestön työkykyä ja siten edistää työllistymisen mahdollisuuksia.

Toimenpide-ehdotus	Toimijat	Seuranta
Koulutetaan hyvinvointialueilla työkyvyn tuen tiimejä romaneihin liittyvistä asioista siten, että romanit tulevat huomioiduksi toimintasuunnitelmissa ja -ker-toimuksissa.	Hyvinvointialueiden työkyvyn tiimit, THL, STM/RONK, romani-järjestöt	Säännölliset koulutukset/webinaarit hyvinvointialueilla työskenteleville työkyvyn tiimeille.

Digitaaliset taidot ja medialukutaito ovat tärkeitä yhdenvertaisuuden ja osallisuuden indikaattoreita. Tutkimustulokset (THL) osoittavat, että digipalveluiden lisääntyminen voi ennestään lisätä yhteiskunnan eriarvoisuutta. Taloudellisesti, terveydellisesti ja sosiaalisesti muita heikommassa asemassa olevat ovat vaarassa pudota tärkeistä ja tarvitsemistaan palveluista. Digitaalinen syrjäytyminen ei koske ainoastaan ikääntyvää romaniväestöä, vaan myös perheiden ja työikäisten romanien kohdalla on huolehdittava siitä, ettei digitaalista syrjäytymistä tapahdu. Digitaaliset taidot nähdään myös EU:n puiteohjelmassa keskeisenä yhdenvertaisuuden takaajana.

Toimenpide-ehdotus	Toimijat	Seuranta
Varmistetaan yhdenvertainen saavutettavuus digitaalisissa palveluissa lisäämällä romaniväestölle suunnattua digitaalkoulutusta.	Vapaa sivistystyö ja kansalais- ja kansanopistot, eri oppilaitokset ja järjestöt, OKM, Aronkit	Romaneille suunnattujen digi-koulutusten määrä/vuosi.

Lapsi- ja perhepalveluiden muutosohjelman (LAPE) toimeenpano alkoi hallituskaudella 2016–2019. Sitä jatkettiin seuraavan hallitusohjelman mukaisesti vuosina 2020–2023. Ohjelmassa kehitetään lasten, nuorten ja perheiden tukea arjessa erityisesti perhekeskusten kautta. Myös monialainen lastensuojelu sekä lasten ja nuorten matalan kynnyksen mielenterveys- ja päihdepalvelut on huomioitu ohjelmassa ja niitä kehitetään. Ohjelman tavoitteet ovat lasten, nuorten ja perheiden varhainen tukeminen ja hyvinvoinnin vahvistaminen, eriarvoistumiskehityksen pysäyttäminen sekä ennaltaehkäisevien ja korjaavien sote-palveluiden korkea laatu, oikea-aikaisuus ja saavutettavuus.

Perhekeskustoiminta on keskeinen osa LAPE-ohjelmaa. Perhekeskus on lasten, nuorten ja perheiden hyvinvointia ja terveyttä edistävä sekä varhaista tukea, hoitoa ja kuntoutusta tarjoava monialainen palveluverkosto. Perhekeskus ei ole välttämättä yksittäinen rakennus vaan sen palvelut voi olla eri tavoin alueelle sijoitettuna. Perhekeskus sisältää lapsille, nuorille ja perheille suunnatut hyvinvointia ja terveyttä sekä kasvua ja kehitystä edistävät sekä varhaisen tuen, hoidon ja kuntoutuksen palvelut. Perhekeskuksesta perhe saa palveluja. Perhekeskus sovittaa yhteen kuntien ja kuntayhtymien sekä järjestöjen ja seurakuntien palveluita ja toimintaa (THL).

Sidosryhmätyöskentelyssä romanipoliittista ohjelmaa valmisteltaessa romaniperheiden tukeminen nousi yhdeksi tärkeämmäksi ja keskeisemmäksi tavoitteeksi. On oleellista selvittää, muutosohjelman

toimeenpanon yhteydessä, palveluihin hakeutumisen esteitä ja palvelujen saavutettavuutta romaniperheille, jotta ammatillista perhetyötä voidaan kehittää yhteistyössä viranomaistoimijoiden ja romanijärjestöjen ja muiden romaniperhetyötä tekevien kesken. Perheiden asioiden parantaminen nousi oleellisena esille myös itäeurooppalaisten romanien keskuudessa. Tässä osiossa esitellyt toimenpiteitä tulee soveltaa myös heidän kohdallaan soveltuvin osin.

Keski-Suomen sosiaalialan osaamiskeskus (KOSKE) toteutti vuonna 2017 selvityksen ”Romanilapset, -nuoret ja -perheet osana LAPEmuutosohjelmaa”. Tämä selvitys tarvitsee päivytystä vastaamaan sosi- ja terveyspalvelujen nykyisiä rakenteita ja tavoitteita sekä romaniperheiden tarpeita.

Toimenpide-ehdotus	Toimijat	Seuranta
Selvitetään toiminnallisesti ja moniammatillisesti ja yhteistyössä romanijärjestöjen kanssa romaniperheiden palvelutarpeet, palveluihin hakeutumisen esteet ja palvelujen saatavuus. Kehitetään romanitaustaiset huomioivaa ammatillista perhetyötä.	STM, THL, Perhekeskukset, neuvolat, romanijärjestöt	Selvitys romaniperheiden tilanteesta ja palvelujen saavutettavuudesta ja niihin hakeutumisesta valmistuu ja toimii pohjana ammatillisen romaniperhetyön kehittämiseksi. Palvelujen saatavuus romaniperheille on parantunut ja ammatillista perhetyötä kehitetty. Suoritetaan laadullinen arviointi kehittämistyön onnistumisesta.

Tarve ja tavoite: selvityksen tavoitteena on lisäksi tarkastella romaniperheiden monimuotoisuutta ja toisaalta purkaa myyttejä yhteisöllisestä vastuusta ja huolenpidosta. Ennakkoluulot romaneja kohtaan myös palvelujärjestelmässä on tunnistettava ja tunnustettava yhdenvertaisten palveluiden saamiseksi.

Toimenpide-ehdotus	Toimijat	Seuranta
Varmistetaan, että romaniperheiden tilanne huomioidaan ja juurrutetaan tulevaisuuden sote-keskusten perhekeskustoinnassa. Viedään romaniperheet ja perhekeskustoiminta osaksi AVIn seurantajärjestelmää.	STM, hyvinvointialueiden perhekeskukset, THL:n lapsi ja perhepalvelujen kehittäminen, AVI, yhteistyössä romanijärjestöjen ja Aronkien kanssa	Romaniperheet näkyvät perhekeskustoiminnan kehittämisen strategioissa ja toimintasuunnitelmissa. Romaniperheiden asema osana AVIn seurantajärjestelmää.

Osa romaniperheille suunnattua tukea on tietoisuuden lisääminen yksilön ja perheiden vastuista ja velvollisuuksista. Tähän liittyy toisaalta romaniyhteisön sisällä tehtävä nuorten ja perheiden kasvatusta perhe-elämään, lasten oikeuksiin liittyen erityisesti turvallisen lapsuuden takaamiseksi. Kansallisen lasten ja nuorten turvallisuuden edistämisen ohjelman tavoite- ja toimenpidesuunnitelma vuosille 2020–2025 nostaa esille, miten lapsuusajan kokemukset vaikuttavat pitkäaikaisesti koko myöhempään elämäntilanteeseen ja terveyteen. Lapsuudessa koettu turvattomuus, väkivalta ja kaltoinkohtelu liittyvät tutkimusten mukaan myöhempään epäterveelliseen käyttäytymiseen. Lasten kohdistuva kiusaaminen, ulossulkeminen ja syrjintä värittävät usein niiden lasten kokemuksia, joiden etninen tausta eroaa pääväestön taustasta.

Perhe-elämän ja lastenkasvatuksen haasteita esiintyy yhteiskunnassa eri muodoissa, kaikissa ryhmissä, mutta myös etnisten ja kulttuuristen vähemmistöjen keskuudessa. Vähemmistöjen kohdalla tilanteen tekee haasteelliseksi ongelmat palveluihin hakeutumisessa ja palvelujen saatavuus. THLn mukaan väkivaltaiset teot voivat olla luonteeltaan esimerkiksi fyysisiä tai henkisiä. Väkivalta voi olla myös toisen ihmisen perustarpeiden tyydyttämisen estämistä tai laiminlyömistä. Väkivaltaisissa ihmissuhteissa ilmenee yleensä useampia väkivallan muotoja. Lapsen oikeuksien sopimuksessa edellytetään, että valtio saattaa sopimuksen yleisesti sekä aikuisten että lasten tietoon. Tietoisuus lapsen oikeuksista ehkäisee lapsiin kohdistuvaa väkivaltaa ja muuta heidän kasvunsa ja kehityksensä laiminlyöntiä. Toimenpide-ehdotuksen kohdalla suositellaan toiminnallista selvitystä tai kartoitusta. Toiminnallisuus tuo romaniväestölle heti näkyväksi toimenpiteet, joilla pyritään puuttumaan epäkohtiin ja silloin selvitys ei jää erilliseksi kokonaisuudeksi, vaan asioihin pyritään puuttumaan heti niiden ilmetessä.

Toimenpide-ehdotus	Toimijat	Seuranta
Lisätään romaniyhteisön sisällä tietoisuutta turvallisuudesta ja lähisuhdeväkivallasta ja kehitetään uhrien palvelujen saavutettavuutta. Tilanteen kartoitus ja toimenpide-ehdotukset toteutetaan toiminnallisen selvityksen pohjalta.	THL yhteistyössä romanijärjestöjen ja -toimijoiden kanssa.	Tietoisuutta lisätty koulutusten ja tietoisuuksien kautta. Toiminnallisen selvityksen pohjalta tuotetaan toimenpiteitä. Suoriteetaan toimenpiteiden vaikuttavuusarviointi.

7.4. Ikääntyvä romaniväestö

Suomessa elää käsitys, että romaniväestö huolehtii omista vanhuksistaan, ja ajatukseen on myös yhteiskunnallisella tasolla totuttu. Yhteisöllinen kulttuuri ei kuitenkaan tarkoita, etteikö romaniväestöllä olisi tarvetta vanhuspalveluille. Rasisminvastainen toimintaohjelma huomioi ikäkaaren eri vaiheessa tapahtuvan syrjinnän ja tämä pitää sisällään myös ikääntyvän romaniväestön. YK:n ikääntyvien ihmisten oikeuksien erityisedustaja (Claudia Mahlerin) Suomen koskeva raportti (2022) suosittaa hallitusta kiinnittämään suurempaa huomiota ikääntyneiden romanien erityistarpeisiin terveyspalvelujen saatavuudessa.

Sote-uudistuksessa ikääntyvien ihmisten terveys- ja hyvinvointipalvelut siirtyvät hyvinvointialueille (lukuun ottamatta pääkaupunkiseutu). Ikääntyvän romaniväestön kohdalla on myös tärkeää huomioida kuntien ja hyvinvointialueiden roolit palvelujen tuottajina, tarkastella rajapintoja ja yhteistyötä erityisesti yhdenvertaisuuden toteutumisen näkökulmasta.

Sosiaali- ja terveysministeriö ja Suomen Kuntaliitto ovat antaneet iäkkäiden ihmisten palvelujen kehittämisen ja arvioinnin välineeksi palvelujen laatusuosituksen. Laatusuosituksen tavoitteena on turvata hyvä ikääntyminen ja vaikuttavat palvelut ikäystävällisessä yhteiskunnassa. Kansallinen ikäohjelma ja vanhuspalvelujen laatusuositus ovat linjassa keskenään ja tukevat ikääntyvien laadukasta elämää. Laikiin on lisätty myös säännökset iäkkään henkilön toimintakyvyn ja palvelutarpeen arvioinnissa käytävästä RAI-arviointivälineistöstä. Kuntien on aloitettava RAI-järjestelmän käyttö viimeistään 1.4.2023.

Valtakunnallisesti käyttöön otettava mittaristo lisää yhdenvertaisuutta ja mahdollistaa vertailukelpoisen tiedon saannin.

Ikääntyvän romaniväestön parissa seniorityötä on tehty suhteellisen vähän. Pääkaupunkiseudulla on toiminut Raha-automaattiyhdistyksen/Sosiaali- ja terveysjärjestöjen avustuskeskus (STEA) rahoittama vanhustyönprojekti (Suomen Romaniyhdistys ry). Projektista saadun kokemustiedon mukaan pääkaupunkiseudulla asuu n.350 romanivanhusta, joista projektitoiminnan piirissä on ollut n.150, suuri osa yksinäisiä naisia. Iso osa asiakasryhmästä kuuluu köyhimpään, peruseläkkeellä ja asuntotuella toimeentuleviin, eli köyhimpään väestönosaan. Romanivanhukset eivät usein tule ymmärretyiksi terveydenhuollossa, eivätkä palveluissa ja valmiudet digitaaliseen asioimiseen ovat heikot. Ikääntyvien kohdalla rakenteellinen eriarvoisuus ja syrjintä tulee selkeästi esille esimerkiksi asumiseen liittyvissä asioissa.

Kuntien senioritoimintaa kehitetään parhaillaan kulttuurisensitiivisempään suuntaan erityisesti niillä paikkakunnilla, joissa kuntalaisten profiili on monimuotoinen. Näistä kehittämishankkeista romanivanhukset jäävät kuitenkin usein huomiotta. Vanhusasiavaltuutetulle on perustettu uusi valtion virka vuoden 2022 alusta lukien. Vanhusasiavaltuutetun tehtävät ovat määritelty laissa. Vanhusasiavaltuutettu on itsenäinen ja riippumaton viranomainen. Vanhusasiavaltuutetun tehtävänä on edistää ja arvioida ikääntyneiden perus- ja ihmisoikeuksien toteutumista lainsäädännössä ja yhteiskunnallisessa päätöksenteossa. Vanhustyön laatusuosituksessa keskeiset sisällöt ovat iäkkäiden toimintakyvyn edistäminen, vapaaehtoistyön lisääminen, digitalisaation ja teknologioiden hyödyntäminen, asumisen ja asuinympäristöjen kehittäminen sekä palveluiden tuottaminen ja järjestäminen, asiakas- ja palveluohjaus, osaava ja hyvinvoiva henkilöstö sekä laadun varmistaminen.

Romanivanhukset ja heidän asemansa suomalaisessa yhteiskunnassa tulisi huomioida kuntien ikästrategioissa ja toimintaohjelmissa. Samoin ns. liikkuvien romanien (lähtömaat itä-Euroopassa) parissa on vanhusväestöä, joiden hyvinvoinnista tulisi huolehtia. Sosiaalihuoltolaki edellyttää kielellisen, kulttuurisen sekä uskonnollisen taustan huomioimisen palvelujärjestelmässä. EU:n puiteohjelma suosittaa toimenpiteitä, joilla torjutaan kaikkea terveydenhuoltopalvelujen saatavuuteen liittyvää romanien digitaalista syrjäytymistä muun muassa kuromalla umpeen erot digitaalisissa taidoissa, jotka mahdollistavat terveystiedon saatavuuden. Palvelujen digitalisoituminen tulee huomioida romanivanhustyössä ja varmistaa palvelujen saatavuus. Lisäksi puiteohjelma suosittaa toimenpiteitä, joilla varmistetaan, että vammaisille henkilöille, ikääntyneille henkilöille ja ilman vanhempien hoivaa kasvaville lapsille tarjottavat yhteisö- ja perhepalvelut, esimerkiksi sosiaalinen asuntotarjonta, vammaisten henkilöiden päivätoimintayksiköt ja sijaisvanhempien verkostot, ovat romanien saavutettavissa.

Toimenpide-ehdotus	Toimijat	Seuranta
Toteutetaan valtakunnallinen selvitys ikääntyvän romaniväestön terveyden ja hyvinvoinnin tilanteesta sekä palvelujen yhdenvertaisesta saatavuudesta. Selvityksen pohjalta tehdään toimintasuunnitelma.	THL, STM/RONK, Vanhusasiavaltuutettu	Selvitys tehty tietopohjaisen toimintasuunnitelman toteuttamiseksi.

Selvityksessä hyödynnetään kuntien hyvinvointikertomuksia ja kerättyä tietoa romaniväestöstä hyvinvoinnin edistämiseksi, tulisi käyttää samoja indikaattoreita kuin pääväestön kohdalla hyvinvoinnin vertailutietojen saamiseksi. Toimintasuunnitelman tulee olla linjassa mahdollisimman paljon poikkialuehallinnollisen ja -toiminnallisen Kansallisen Ikäohjelman ja suunnitteilla olevan Ikääntyneiden palveluiden laatusuosituksen kanssa.

Toimenpide-ehdotus	Toimijat	Seuranta
Ikääntyvän romaniväestön palveluita koskevan selvityksen pohjalta toteutetaan toimeenpanosuunnitelma ja suunnitelman toteutumista seurataan	THL, STM/RONK, Vanhusasiavaltuutettu	Toimenpanosuunnitelman toteutumista seurataan ja siitä raportoidaan vuosittain RONKille.

Toimenpide-ehdotus	Toimijat	Seuranta
Lisätään ikääntyvän romaniväestön parissa toimivien välistä yhteistyötä toimenpiteiden valtavirtaistamiseksi.	STM, THL, Vanhusasiavaltuutettu, hyvinvointialueet, kuntien vanhus- ja vammaispalvelut, vanhustyön keskusliitto, Aronk, romanipaikallistyöryhmät	Romanivanhusten asiat ovat nousseet esille valtakunnallisessa ja paikallisessa vanhustyössä ja huomioonottamisen edistymisestä raportoidaan vuosittain.

Myös hyvinvointialueen strategiassa tulee eri väestöryhmien yhdenvertaisuus ja erityispiirteiden tunnistaminen näkyä, ei ainoastaan kunnan strategiassa.

Toimenpide-ehdotus	Toimijat	Seuranta
Kehitetään toimintatapoja, jotka estävät romanivanhusten putoamisen digitaalisesta palvelujärjestelmästä	STM, Vanhusasiavaltuutettu, kuntien palvelut ja hyvinvointialueiden vanhus- ja vammaispalvelut, vanhustyön keskusliitto yhteistyössä romanitoimijoiden ja -järjestöjen kanssa.	Digitalisaation tuomat haasteet romanivanhusten elämässä on huomioitu, niistä on raportoitu ja tilannetta parantavat toimenpiteet on toteutettu.

Hallitus on antanut 2021 esityksen siitä, kuinka erityisesti iäkkäiden ihmisten kotihoitoa ja asumispalveluja uudistetaan. Kyseessä on lainsäädäntöuudistuksen toinen vaihe iäkkäiden ihmisten palvelujen uudistamisessa.

Toimenpide-ehdotus	Toimijat	Seuranta
Ikääntyvien romanien asuminen huomioidaan osana ikäihmisten asumisohjelmaa	STM, kuntien asuntotoiminta ja hyvinvointialueiden vanhus- ja vammaispalvelut, Yhdenvertaisuusvaltuutetun toimisto, vanhusasiavaltuutettu	Ikääntyvän romaniväestön asumiseen liittyvät haasteet on huomioitu erityisesti yhdenvertaisuus- ja syrjimättömyysnäkökulmasta.

7.5. Erityisen haavoittuvassa asemassa olevat

Sosiaalihuoltoa toteutettaessa on kiinnitettävä huomiota erityistä tukea tarvitsevien asiakkaiden edun toteutumiseen. Erityistä tukea tarvitsevilla henkilöllä tarkoitetaan henkilöä, jolla on erityisiä vaikeuksia hakea ja saada tarvitsemaansa sosiaali- ja terveyspalveluita sekä koulutukseen ja oppimiseen liittyvää tukea. Henkilö voi olla tilanteessa, jossa hän ei itse kykene hakemaan tarvitsemaansa apua tai sen saaminen on vaarassa estyä, koska hän ei kykene riittävässä määrin antamaan tai vastaanottamaan avun saamiseksi tarvittavaa tietoa. Vaikeudet voivat johtua kognitiivisesta tai psyykkisestä vammasta tai sairaudesta, vakavasta päihdeongelmasta, useasta yhtäaikaaisesta tuen tarpeesta tai muusta vastaavasta syystä. Tällainen muu syy voi olla esimerkiksi puutteellinen kielitaito yhdistettynä traumaattiseen kokemukseen. Tähän ryhmään kuuluvat mm. vammaiset romanit, jolloin moniperustainen syrjintä (intersektionaalisuus) tulee huomioida kyseessä olevan ryhmän kohdalla.

Toimenpide-ehdotus	Toimijat	Seuranta
Huomioidaan moniperustainen syrjintä vammaisten romanien palvelujen saatavuudessa ja kehitetään vammaisten romanilasten vanhemmille vertaistukiryhmiä sekä muita erilaisia tuen muotoja. Tuodaan vammaisten romanien asiat osaksi sosiaali- ja terveydenhuollon valtakunnallista valvontaohjelmaa moniperustaiseen syrjintään liittyen.	STM/RONK, VANE, kunnat, hyvinvointialueet, AVI, VALVIRA	Ohjelmakaudella on kerätty tietoa vammaisten romanien oikeuksien ja palvelujen saatavuuden toteutumisesta sekä vertaistuen järjestämisestä.

Tämän osion seuraavien toimenpide-ehdotusten perustana toimii Kansallinen mielenterveysstrategia 2020–2030 sekä Päihde- ja riippuvuusstrategia: Yhteiset suuntaviivat vuoteen 2030.

TIETOLAATIKKO: Pääministeri Sanna Marinin hallitusohjelman mukainen mielenterveysstrategia julkaistiin alkuvuonna 2020. Vuoteen 2030 saakka ulottuvan strategian tavoitteena on turvata mielenterveyden jatkuvuus ja tavoitteellisuus. (STM).

TIETOLAATIKKO: Päihde- ja riippuvuusstrategia pitää sisällään painopisteet ja suuntaviivat yhteiselle kehittämistyölle vuoteen 2030. Strategian taustalla on tunnistettu tarve ohjata kokonaisvaltaisemmin alkoholiin, tupakkaan, huumausaineisiin ja rahapelaamiseen liittyviä riskejä, haittoja ja ongelmia ja mahdollisuuksia niiden ehkäisemiseksi ja hoitamiseksi. (STM).

Erityisen haavoittuvassa asemassa olevassa osiossa puhutaan suhteellisen pienestä määrästä romaniväestöstä, marginaalin marginaalista, ja juuri siksi on erittäin tärkeää selvittää heidän palvelujen piiriin hakeutumisen ja palvelujen saamisen yhdenvertaisuuden toteutuminen. Toiminnallisella selvityksellä tarkoitetaan tässä yhdistelmää käytännön työn toteutuksesta ja tiedon keräämisestä selvitystä varten. Selvityksen tulee johtaa tietopohjaisten toimenpiteiden kehittämiseen.

Toimenpide-ehdotus	Toimijat	Seuranta
--------------------	----------	----------

Toteutetaan toiminnallinen selvitys päihde- ja mielenterveyspalvelujen saavutettavuudesta sekä niihin hakeutumisen haasteista, huomioiden valtakunnallinen kattavuus.	STM/RONK, THL, yhteistyössä romanijärjestöt, AVI, Aronkit	Päihde- ja mielenterveyspalvelujen osalta on selvitetty palvelujen saavutettavuuden ja niihin hakeutumisen haasteita ja tehty tarvittavia toimenpide-ehdotuksia.
---	---	--

Päihdetyöllä tuetaan päihdehaittoja, vähennetään päihdeidenkäytön riskitekijöitä ja vahvistetaan henkilön voimavaroja ja hyvinvointia. Sosiaalihuollon ja muiden päihde- ja mielenterveyspalvelujen tulee muodostaa asiakkaan kannalta toimiva kokonaisuus, myös romanien kohdalla on tarkasteltava palveluihin hakeutumisen haasteita sekä toisaalta palvelujen toimivaa kokonaisuutta.

Osana valtion sosiaali- ja terveyshuollon palveluja on rikos- ja riita-asioiden sovittelu. Näiden palvelujen kehittäminen on osa Terveystieteiden ja hyvinvoinnin laitoksen toimikenttää. Rikos- ja riita-asioiden sovittelu on palvelu rikoksen tai riidan osapuolille. Siinä ulkopuoliset sovittelijat auttavat käsittelemään asiaa. Sovitteluun osallistuminen on vapaaehtoista eikä se maksa osapuolille mitään. Osapuolet saavat vaikuttaa oman asiansa käsittelyyn ja asiaa koskevaan päätökseen. Sovittelijoiden tehtävä on huolehtia, että molemmat osapuolet hyväksyvät sovittelun ratkaisun. Osapuolet voivat keskeyttää sovittelun milloin tahansa. Sovittelutoimisto arvioi jokaisen riidan tai rikoksen kohdalla erikseen, voiko sen ratkaista sovittelussa. Se arvioi tilanteen kokonaisuutena, ja ottaa huomioon esimerkiksi rikoksen laadun, tekotavan sekä osapuolten väliset suhteet.

Laki rikosasioiden ja eräiden riita-asioiden sovittelusta tuli voimaan 1.1.2006. Sovittelulain muutos tuli voimaan 1.1.2016. Keskeisimmät sovittelua koskevat oikeuslähteet ovat laki rikosasioiden ja eräiden riita-asioiden sovittelusta 9.12.2005/1015 ja laki rikosasioiden ja eräiden riita-asioiden sovittelusta annetun lain muuttamisesta 680/2015. Sovittelun mahdollisuuksia tulisi hyödyntää myös romanien kohdalla samoin kuin sitä toteutetaan pääväestönkin keskuudessa.

Toimenpide-ehdotus	Toimijat	Seuranta
Tuodaan sovittelumenetelmä osaksi sosiaalisen tuen ja palvelumallien kehittämistä rikoksiin osallistuvien keskuudessa	STM, THL, kunnat, OM, romanijärjestöt	Sovittelu ja restoratiivinen oikeus on tullut osaksi romanien keskuudessa tehtävää työtä

Romanien parissa tehtävän väkivallanvastainen työ, ja vankiloissa tapahtuvan työn kenttä on hajanainen ja toimijat edustavat monia eri tahoja. Yhtenäisten ja koordinoitujen toimintatapojen kehittäminen romanien keskuudessa on tärkeää, ja erityistä huomiota tulee kiinnittää ensinnäkin vertaistoimijoiden kouluttamiseen, työn synergiaetujen etsimiseen sekä vankilatyön yhdenvertaisuuteen. Tehtäväkenttä on haasteellinen ja vaatii hallinnolliset sektorirajat ylittävää yhteistyötä.

Romanipoliittisessa ohjelmassa vuosille 2018–2022 olleet kaksi toimenpide-ehdotusta, jotka ovat jääneet kesken tai toteutumatta (lähi- ja perhesuhdeväkivalta; päihde-, mielenterveys- ja vankityö) on alla olevassa toimenpide-ehdotuksessa yhdistetty yhdeksi isoksi kokonaisuudeksi.

Toimenpide-ehdotus	Toimijat	Seuranta
--------------------	----------	----------

Romanien parissa tehtävän, päihde-, väkivalta- ja vankityötapojen valtakunnallinen kehittäminen ja koordinointi sekä asian parissa työskentelevien ja vertaistoimijoiden kouluttaminen	OM, RISE, kunnat, hyvinvointialueet, THL, romanijärjestöt	Romanien parissa tehtävä väkivalta-, päihde- ja rikosasioiden työhön on luotu valtakunnallinen toimintatapa ja koordinointi. Asian parissa toimivien tahojen tietoisuus romanien tilanteesta on kohentunut koulutusten myötä. Seurantana vuosittain järjestettävät koulutukset ja valtakunnallisen toimintamallin kehittyminen.
--	---	---

8. Romanien koulutustason parantaminen eri asteilla

Romanien koulutuspolku Suomessa on edelleen lyhyt ja kapea verrattuna pääväestön koulutuspolkuun. Alhainen koulutustaso entisestään hankaloittaa työmarkkinoille integroitumista sekä osallisuutta yleisesti eri elämänalueilla. Siirtymisessä lukioon, ammatilliseen tai korkeakoulutukseen on yhä esteitä. Näiden esteiden purkamiseksi tehdään työtä sekä eri asteiden oppilaitoksissa, että romanityötoiminnan sisällä koulutusmyönteisyyden lisäämiseksi. Oppilaanohjauksella on merkittävä rooli koulutuspolun sujuvoittamisessa, sillä kouluterveyskyselyn perusteella eri vähemmistöryhmien erityistarpeiden huomioimista opintojen ohjauksessa pidettiin tärkeänä. Erityisesti oppivelvollisuuden laajeneminen 18-ikävuoteen tulee huomioida romanien koulutusta tukevissa toimenpiteissä.

Oikeusministeriön Syrjinnän seurantarvityhmän tilaamasta tutkimuksesta (OM 21/2015) selvisi, että koulutuksessa on edelleen yhdenvertaisuuden toteutumisen haasteita. Erityistä huomiota tulisi kohdistaa monipuolisten opetus- ja arviointimenetelmien hyödyntämiseen. Yksi selkeä kehittämisen kohde selvityksen mukaan on työnantajayhteistyö. Syrjintä työelämään tutustumisen yhteydessä perusopetuksessa ja työsisäoppimisen yhteydessä ammatillisessa koulutuksessa on varsin yleistä. Työnantajat ovat kieltäytyneet ottamasta harjoitteluun erityisesti maahanmuuttajataustaisia nuoria ja romaneita, mutta syrjintä on kohdistunut myös vammaisiin nuoriin.

Koulutustason parantaminen ja työelämä linkittyvät tiiviisti toisiinsa ja mikäli opiskelijat eivät usko mahdollisuuksiinsa työmarkkinoilla koulutuksesta huolimatta, vaikuttaa se koulutusinnokkuuteen. Tämän vuoksi koulutusta ja työelämää täytyy tarkastella toisiinsa linkittyneinä ja osana romanipoliittisen ohjelman horisontaalista yhdenvertaisuusperiaatetta.

Joka neljäs viihtyy silloin tällöin ja hieman alle joka kymmenes ei viihdy lainkaan koulussa. Kuitenkin 67 % viihtyy melko hyvin tai hyvin. Kouluterveyskyselyn (2021) aineiston mukaan vastaavat luvut on kaikilla 4. ja 5. luokkalaisilla 77 %, 8. ja 9. luokkalaisilla 58 %, lukion 1. ja 2. luokalla 66 % ja ammattilaisien oppilaitosten oppilailla 77 %.

Joka kolmas romanilapsi ja -nuori ei kaipaa muutosta mihinkään koulussa. Joka viides kuitenkin kaipaa asennemuutosta opettajakunnassa. Lapset ja nuoret kaipaavat mm., että heidät otettaisiin tosissaan niin opiskelun kuin syrjintätilanteiden suhteen kouluelämässä. Yksilöllinen tuki ja kaikkien koh-

taaminen tasa-arvoisesti on selkeä toive lapsilta ja nuorilta. Lapset ja nuoret myös ehdottavat ratkaisuksi arvojen ja asenteiden muutosta sekä aktiivisuutta romaneja kohtaan ja tähän koululla on mahdollisuus. Turvaamalla nämä perustarpeet, voidaan odottaa myös oppimisen helpottuvan.

8.1. Varhaiskasvatus ja esiopetus

Varhaisopetukseen liittyvät toimenpide-ehdotukset nousevat Opetushallituksen vuonna 2020 julkaisemasta selvityksestä ”Romanilapset varhaiskasvatuksessa ja esiopetuksessa vuosina 2018–2019” (Raportit ja selvitykset 2020:26). Esiopetus on ollut Suomessa pakollista vuodesta 2015 ja tämä lakimuutos on tehty nimenomaan tasoittamaan eri taustoista tulevien lasten koulunkäynnin aloitusta. Selvityksen mukaan neljä viidestä romanilapsesta myös osallistuu varhaiskasvatukseen. Vaikka tilanne varhaiskasvatuksen ja esiopetuksen suhteen on melko hyvä, tarvitaan edelleen toimenpiteitä, joilla varmistetaan positiivinen kehitys.

Toimenpide-ehdotus	Toimijat	Seuranta
Järjestetään yhteistyössä romanijärjestöjen kanssa perheleirejä, joissa romanihuoltajat voivat asiantuntijoiden kanssa keskustella lapsiinsa liittyvistä kysymyksistä (esim. kasvatus ja koulutus).	STM, Opetushallitus, romanijärjestöt, kunnat	Vuosittain järjestettävien perheleirien määrä, joissa käsitellään lasten kasvatusta ja erityisesti varhaiskasvatusta.

Toimenpide-ehdotus	Toimijat	Seuranta
Vahvistetaan esiopetusikäisten romanilasten identiteettiä ja osallisuutta julkaisemalla lasten tekemiä toiminnallisia videoita arjestaan.	Opetushallitus yhteistyössä romanijärjestöjen ja -toimijoiden kanssa.	Romanilasten arki on tehty näkyväksi videoiden kautta ja niitä on jaettu erilaisilla sosiaalisilla kanavilla.

Toimenpide-ehdotus	Toimijat	Seuranta
Lähennetään romanilasten suhdetta romanikieleen aloittamalla yhteistyö Yleisradion kanssa joidenkin lastenohjelmien jälkiäänittäminen romanikielelle.	Opetushallitus, Yleisradio ja romanijärjestöt ja -toimijat, RONK	Romanikieliset, dubatut lastenohjelmat ovat romanilasten saatavissa.

Toimenpide-ehdotus	Toimijat	Seuranta
Sisällytetään varhaiskasvatuksen ja esiopetuksen henkilöstön	OKM, Opetushallitus	Varhaiskasvatuksen ja esiopetuksen henkilöstön koulutuksessa on huomioitu romanilasten kulttuuri ja asema.

täydennyskoulutukseen kulttuurinen moninaisuus, myös romanikulttuuri.		
---	--	--

Romanilasten varhaiskasvatuksen ja esiopetuksen selvityksessä on yhteensä kymmenen eri toimenpide-ehdotusta. Näistä neljä nostetaan seurantakohteeksi romanipoliittiseen ohjelmaan.

8.2. Peruskoulu ja toisen asteen koulutus

Oppivelvollisuuden pidentyminen 18-ikävuoteen edellyttää huomion kiinnittämistä romanioppilaiden joustaviin siirtymiin perusopetuksessa. Oppivelvollisuuden laajentumisen myötä perusopetuksen päättävän oppilaan tulee hakeutua toisen asteen opintoihin.

Opetus- ja kulttuuriministeriö on julkaissut 2021 väliraportin koulutuksellisesta tasa-arvosta ”Oikeus oppia. Koulutuksellisen tasa-arvon ja positiivisen erityiskohtelun edistämistoimia varhaiskasvatuksessa sekä esi- ja perusopetuksessa”. Osa oppilaista tarvitsee perusopetuksen jälkeisiin jatko-opintoihin hakeutumiseen tehostettua henkilökohtaista oppilaanohjausta (Perusopetuslaki 11 a §) ja tämä laki pätee myös osaan romanioppilasta. Opetushallituksen toukokuussa 2022 julkaiseman oppilaan ohjauksen tehostamisen opas on huomioinut romanioppilaat seuraavasti: ”Johonkin vähemmistöön (esim. romanit ja maahanmuuttajataustaiset) kuuluvan nuoren oppilaanohjauksessa tulee panostaa tavallista enemmän kodin ja koulun väliseen yhteistyöhön.”

Kiinnitettäessä huomiota koulutukselliseen tasa-arvoon myös osa romanitaustaisista oppilasta tarvitsee tehostettua henkilökohtaista ohjausta. Näiden valtakunnallisten toimenpiteiden ja painotusten vuoksi sekä osittain kesken Rompo2 -ohjelmassa jääneenä, tuodaan alla oleva toimenpide uudestaan romanipoliittiseen ohjelmaan:

Toimenpide-ehdotus	Toimijat	Seuranta
Huomioidaan romanilasten ja -nuorten tarpeet oppilaanohjauksen ja oppilashuollon kehittämässä ja tehostetaan oppilaiden henkilökohtaista opinto-ohjausta perusopetuksessa.	OKM, OPH, kunnat	Tehostetun oppilaan ohjauksen piirissä olevien romanitaustaisten oppilaiden määrä suhteessa joustaviin siirtymiin toiselle asteelle. Näin saadaan tieto tehostetun oppilaanohjauksen saavutettavuudesta romanien keskuudessa.

Jotta yllä mainittu toimenpide saadaan toteutettua, tulee resursseja suunnata valtakunnalliseen, koordinoivaan romaninuorten oppilaanohjaukseen. Oppilaanohjauksen koordinoinnin yhtenä tavoitteena on laajentaa ammattialoja, joihin romanitaustaiset opiskelijat hakeutuvat. Toiminnan kehittämisessä hyödynnetään digitaalisia mahdollisuuksia.

Toimenpide-ehdotus	Toimijat	Seuranta
Romanioppilaiden oppilaanohjaukseen kehitetään valtakun-	OPH, OKM, STM/RONK, Aronk, romanijärjestöt.	Koordinoitu, yhtenäinen toimintatapa romanioppilaiden oppilaanohjaukseen on kehitetty ja

nallisesti yhtenäinen toimintatapa ja romanitaustaisten oppilaiden opinto-ohjausta koordinoidaan keskitetysti. Kehitetään tietopohjaa ja seurantaa koulutuspolkujen kehittämiseen.		romanioppilaiden kouluttautumisesta lukioon ja eri ammattialoille seurataan toimintakauden aikana. Romanioppilaiden oppilaanohjauksessa on kehitetty seurantatapoja ja mahdollisuuksia lisätä tietopohjaa koulutuspoluista ja eri ammatteihin hakeutumisesta.
--	--	---

EU:n puiteohjelma suosittaa toimenpiteitä, joilla lisätään opettajien ja muun kouluhenkilökunnan tietoisuutta romanien historiasta, romanikulttuureista sekä syrjinnän ja sen perussyiden, kuten romanivastaisuuden ja tiedostamattomien ennakoasenteiden, tunnistamis- ja torjuntamenetelmistä, sekä syrjimättömän koulutuksen ja tosiasiallisen yhdenvertaisen yleisopetukseen pääsyn merkityksestä. Vaikka Suomen romanien historia Suomessa on yli 500 vuotta pitkä, on tietoisuus romanasioista yhä vähäinen. Tarve lisätä tietoutta romanien asemasta Suomessa on tullut esille mm. ammattikorkeakouluille ja yliopistoille suunnatuissa koulutuksissa. Jotta tietoisuuden kasvattaminen ei olisi sattumanvaraista, tarvitaan järjestelmällisempi työote tietoisuuden lisäämiseksi. Romanit osana suomalaista yhteiskuntaa tulisi huomioida peruskoulussa, toisella asteella, ammatillisissa oppilaitoksissa ja yliopistoissa osana perusopetusta. Tämän vuoksi tulisi selvittää tiedot ja maininnat romaneista eri oppimateriaaleissa ja selvityksen pohjalta tehdä tarvittavat toimenpiteet asian edistämiseksi. Toimenpide siirretään Rompo2 -ohjelmasta.

Toimenpide-ehdotus	Toimijat	Seuranta
Toteutetaan selvitysprojekti perusopetuksen ja ammatillisen koulutuksen oppimateriaalien romaneja koskevien kohtien sisältö ja esitetään toimenpiteet sisällön parantamiseksi	OKM, OPH, STM/RONK	Selvitys on toteutettu.

Toimenpide-ehdotus	Toimijat	Seuranta
Oppimateriaaleja koskevan selvityksen pohjalta toteutetaan siinä esitetyt parannustoimenpiteet ja täydennykset romaneita koskevan oppimateriaalin osalta.	OKM, OPH, STM/RONK	Toimenpide-ehdotusten toteutuminen.

Tarve: pääväestön tietoisuuden romanien tilanteesta ja yhteisestä historiasta vaatii, että opetussuunnitelmissa ja oppimateriaaleissa käsitellään romanien asioita. Useissa Rompo3 -ohjelman kohdissa on sisällytetty toive tiedon lisäämisestä eri toimijoille romaneihin liittyvissä asioissa. Tämä tarve ratkaistaan tuomalla asioita jokaisen opiskelijan ja koululaisen saavutettaviksi.

Rompo2 -ohjelmassa ollut toimenpide-ehdotus ”Opetushallitus järjestää aikuisten perusopetukseen hakeutumisesta ja sen tukemisesta romaneille sarjan informaatiotilaisuuksia yhteistyössä aikuisten

perusopetuksen järjestäjien ja eri toimijoiden kanssa” tarvitsee tarkennusta. Aikuisten perusopetukseen hakeutumisen haasteet ovat tulleet esille erityisesti rangaistusta kärsivien romanivankien kohdalla. Vaikka näiden henkilöiden määrä on prosentuaalisesti pieni, on rangaistusta kärsivien romanitaustaisten vankien eriarvoinen kohtelu saanut huomiota myös kansainvälisiltä ihmisoikeusjärjestöiltä (esim. ECRI). Jotta rangaistusta kärsivien romanien yhdenvertainen mahdollisuus peruskoulun suorittamiseen toteutuisi, tarvitaan positiivista erityiskohtelua.

Rangaistuslaitoksissa voi osallistua perusopetukseen, lukiokoulutukseen tai suorittaa ammatillisia opintoja. Vankeuden tavoitteena on lisätä vangin valmiuksia rikoksettomaan elämäntapaan ja estää rikosten tekeminen rangaistusaikana. Tässä koulutuksella voi olla merkittävä rooli. Vankilassa toteutettava koulutus kuuluu opetus- ja kulttuuriministeriön hallinnonalaan ja pohjautuu ensisijaisesti kansalliseen lainsäädäntöön ja sen soveltamiseen (OPH, Vankiloissa järjestettävä koulutus).

Toimenpide-ehdotus	Toimijat	Seuranta
Varmistetaan romanitaustaisten peruskoulun keskenjättäneiden rangaistusta kärsivien aikuiskäisten mahdollisuus perusopetukseen positiivisen erityiskohtelun perusteella ja kehitetään tapoja seurata vankiloissa tapahtuvan koulutuksen yhdenvertaista saavutettavuutta.	OKM, OPH, RISE, koulutusta järjestävät tahot, romanijärjestöt, Yhdenvertaisuusvaltuutetun toimisto.	On kehitetty toimenpiteitä ja seurantajärjestelmä romanitaustaisten vankien koulunkäynnin tukemiseksi.

Tarve: peruskoulutuksen suorittaminen on rangaistusta kärsivien kohdalla tavoite, joka tukee muita rikoskierteen ennaltaehkäisemisen toimenpiteitä.

8.3. Korkeakouluopinnot

Korkeakouluihin siirtyvien romanien määrä on ollut hiljalleen nousussa, ja koulutusmyönteisyys kasvanut perustuen edellisellä Rompo2 -ohjelmakaudella toteutettuun laaja-alaiseen romanien koulutusta ja työllistymistä kehittävän projektin tuloksiin ja lopputulemiin (Mäenpää ym, 2018). Kuitenkin vuonna 2015 julkaistusta selvityksestä (Katsaus aikuisten romanien koulutustaustoihin, OPH, 2015) ilmeni, että vain 8 % kyselyyn vastanneista romaneista oli suorittanut ammattikorkeakoulututkinnon tai yliopistotutkinnon. Tämä selvityksen tiedot ovat vanhentuneet, eivätkä kuvaa nykytilannetta ja arvioiden mukaan korkeakoulutettujen romanien määrä olisi nousussa. Vertaisoppiminen ja -tuki on noussut tärkeäksi elementiksi korkeakoulutukseen siirtymisen tukemisessa. Korkeakouluihin siirtymisen polun suunnittelussa on oleellista nojautua kerättyyn tietoon ja kokemukseen. On tavoiteltavaa, että toisen asteen lukiokoulutus lisääntyy romanien keskuudessa, sillä se kasvattaa luontevasti opintoja korkeakouluissa (Minustako ylioppilas? Lukio-opas romaneille, Opetushallitus 2018).

Toimenpide-ehdotus	Toimijat	Seuranta
Kehitetään valtakunnallinen toimintamalli romanien koulutus-	OKM, oppilaitokset, kunnat sekä opintoja tukeva järjestötoiminta.	Korkeakoulutettujen romanien määrä on kasvanut.

polkujen tukemiseksi korkeakoulutukseen ja 2. asteen opintoihin, hyödyntäen DIAKn ROMA-MAKO-hankkeessa saatuja kokemuksia ja muualta kerättyä tietopohjaa, kiinnittäen huomiota eri aloille laaja-alaisesti suuntautumiseen.		
--	--	--

Tarve: on tärkeää, että suunnitellut koulutustoimenpiteet ovat tieto- ja kokemuspohjaisia. Koulutustason nostaminen on tärkeää myös siksi, että yhdenvertaisuus myös työelämässä toteutuisi.

8.4. Lyhytkestoiset ammatilliset koulutukset aikuisväestölle

Kuten todettu, romanien koulutuspolku on ollut lyhyt ja kapea. Olemassa olevien esteiden ja haasteiden vuoksi onkin syytä kiinnittää huomiota entistä enemmän ammatillisiin tutkintoihin (perus-, ammatti- ja erikoisammattitutkinnot) sekä vapaan sivistystyön oppilaitoksissa (esim. kansanopistot ja kansalaisopistot) tapahtuvaan opiskeluun. Tämä tukee EU:n puiteohjelman elinikäisen oppimisen tavoitetta ja toisaalta on myös loiventamassa esteitä korkeakoulutukseen hakeutumisessa.

Esimerkiksi monet romanitaustaiset ovat suorittaneet romanikulttuuriohjaajan opintoja osana kasvat- ja ohjausalan ammatti- ja erikoisammattitutkintoa.

Toimenpide-ehdotus	Toimijat	Seuranta
Koulutusmahdollisuuksista tiedottaminen. Kannustetaan romaneita suorittamaan ammatti- ja erikoisammattitutkintoja valtakunnallisesti sekä suunnataan vapaan sivistystyön oppilaitosten (esim. ja kansalaisopistojen) tarjontaa romaniväestölle.	OPH, Koulutusten järjestäjät, romanijärjestöt, Aronkit, paikalliskansalaisuusjärjestöt, romanityöryhmät,	Ammattitutkintojen määrän kasvu sekä romaneille suunnatut kurssit vapaan sivistystyön ja kansalaisopistojen piirissä ovat lisääntyneet.

Tarve: koulutuspolkujen pidentäminen ja alojen laajentaminen vaatii myös pienimuotoisia askeleita ja opiskeluympäristöissä, jotka romanit kokevat saavutettaviksi.

9. Romanien työllisyyden parantaminen ja tuloerojen kaventaminen

Työllisyys on nostettu voimakkaasti esille jo aikaisimmissa romanipoliittisissa ohjelmissa (Rompo1 ja Rompo2). Työ- ja elinkeinoministeriö julkaisi 2019 selvityksen ”Romanien työllisyys, yrittäjyys ja työelämään integroituminen”. Selvityksen mukaan romanit työllistyvät aiempaa paremmin, vaikka syrjintää on edelleen. Romanien koulutustason nousu ja koulutusmyönteisyys on parantanut heidän työllis-

tymistään ja asemaansa työmarkkinoilla. Selvityksen mukaan romanien työttömyys on yhä korkeammalla tasolla kuin pääväestön. Tyypillisiä työllistymistä estäviä ja hidastavia tekijöitä ovat matala koulutustaso, vähäinen työkokemus, kulttuuriset tekijät ja syrjintä työmarkkinoilla.

Valtioneuvoston rasisminvastaisessa toimintaohjelmassa linjataan ” Työelämän monimuotoisuutta lisätään suunnitelmallisesti ja rekrytointisyrjinnän torjunnan keinoja vahvistetaan”. Valtioneuvoston ohjelma tukee vahvasti romanipoliittisen ohjelman tavoitteita romanien työllisyyden edistämiseksi.

Työ- ja elinkeinoministeriön vetämän työelämän monimuotoisuusohjelman puitteissa toteutetaan lukuisia toimenpiteitä, joilla lisätään työnantajien monimuotoisuusosaamista. Tavoitteena on, että ohjelmalla parannetaan rasismiin ja syrjintään liittyvää osaamista ja ymmärrystä julkisella sektorilla sekä työllistymistä edistävissä julkisissa palveluissa. TEMn ohjelma sisältää toimenpiteitä, joiden avulla työmarkkinoiden rakenteellista syrjintää ja rasismia pyritään vähentämään lisäämällä työyhteisöjen tietoisuutta monimuotoisuuden hyödyistä sekä lisäämällä monimuotoisuutta ja inklusiivisuutta koskevaa rekrytointi-, johtamis- ja muuta osaamista työelämässä.

Rekrytointisyrjinnän vastaisia ja anonyymiä rekrytointia edistäviä toimenpiteitä sisällytetään läpileikkaavasti TEMn ohjelman eri toimenpiteisiin. Monimuotoisuusohjelman kohderyhmänä ovat työnantajat ja työpaikat. TEMn monimuotoisuusohjelma on suunnattu pääasiassa maahanmuuttajille, mutta myös romanit hyötyvät monimuotoisuusohjelmista, jotka ovat suunnattu työnantajille erityisesti kuntasektorilla ja sosiaali- ja terveyspalveluissa. Rompo3-ohjelman suunnittelussa avoimissa työryhmissä nousi useasti esille toive romanitaustaisista työntekijöistä työvoimapalveluissa ja palvelujärjestelmissä.

Työttömyysluvut ovat romanien kohdalla edelleen korkeammat kuin pääväestön, ja tämä ylläpitää ylisukupolvista köyhyyttä ja kasvattaa tuloeroja. Köyhyyden vähentäminen on osa EU:n Euroopan sosiaalisten oikeuksien pilarin toimeenpanoa. Köyhyyden vähentäminen vaatii laaja-alaista yhteiskuntapolitiikkaa ja pitkäjänteistä yhteistyötä eri toimijoiden kesken.

Ajatukset työelämästä ovat osa myös lasten ja nuorten elämää huoltajien kautta, mutta myös oman tulevaisuuden kannalta. Tulevaisuuden kuvitelmat ovat useimmiten lapsilla ja nuorilla työhön liittyviä ja hyvin moninaisia esimerkiksi koulutusvaatimusten mukaan. Mukana on sekä yliopistokoulutuksen että ammatillisen koulutuksen vaativia ammatteja. Selvityksen (Weckström, ym. 2023) osana tehtyjen haastatteluiden pohjalta tuli ilmi, että lähes kaikki heistä suhtautuivat oppivelvollisuuden pidentymiseen neutraalisti tai positiivisesti. Tämä kertoo siitä, että nuorilla on jo ollut ajatuksissa jatkaa toiselle asteelle muutoinkin. Lasten ja nuorten unelmoinnin kohteet ovat osittain linjassa tulevaisuuden suunnitelmien kanssa ja täten selkeästi realistisia eikä niinkään haaveilevia. Kuitenkin haaveilevaa unelmointia on melkein yhtä paljon ns. realistisen unelmoinnin kanssa. Yleisesti lasten ja nuorten unelmoinnista on oltu huolissaan viime aikoina, koska sillä on yhteys myös tulevaisuudenuskoon. Haaveilu on helpompaa, kun perusasioiden saavuttamisessa ei koe esteitä tai kun maailma ei tunnu epävarmalta.

Selvityksen mukaan tulevaisuudenpelko on lasten ja nuorten toiseksi yleisin pelko. Tähän kuuluu pelot elämästä yleensä, työn saamisesta, tulevaisuudesta ja aikuistumisesta. Tulevaisuudenpelkoa kokee, joka viides ja tätä harvempaa pelottaa esimerkiksi fobiat, sota, oma tai läheisen kuolema ja korona.

Työllisyyden parantamiseksi on oleellista lisätä lasten ja nuorten tulevaisuudenuskoa ja itsetuntoa, jotta he uskaltavat ja kokevat pystyvänsä toteuttamaan tulevaisuuden suunnitelmiaan.

Toimenpide-ehdotus	Toimijat	Seuranta
Romanit tuodaan selkeästi osaksi yhteiskuntapoliittista keskustelua köyhyyden vähentämisessä ja romanit huomioidaan yhteiskunnan ja työelämän monimuotoisuuskeskustelussa.	TEM, OM, STM/RONK	Toimijat ovat lisänneet romani-asioiden esille nostamista yhteiskuntapoliittisessa keskustelussa ja romanien huomioiminen näissä keskusteluissa raportoidaan ja käsitellään RONKn kokouksissa vuosittain.

9.1. Työharjoittelujen sujuvoittaminen osana oppivelvollisuuden laajentumista

Rasismien vastainen ja hyvien väestösuhteiden toimintaohjelman tavoite 1: Tunnistetaan ja puretaan yhteiskunnan eriarvoistavia rakenteita, on myös linjassa EU:n puiteohjelman horisontaalisten tavoitteiden kanssa. Valtioneuvoston toimintaohjelmassa huomioitaan rasismi ja syrjintä eri muodoissa ja elämänkaaren eri vaiheissa. Toimintaohjelmassa kiinnitetään huomiota työharjoittelu-/rekrytointisyrjintään. Työharjoittelu on ensimmäinen kohta, jossa työkokemusta hankitaan. Ensimmäinen kokemus on erityisen tärkeä romaninuoren elämässä.

Toimenpide-ehdotus	Toimijat	Seuranta
Kehitetään tukitoimenpiteitä romanien työelämään tutustumisen (TET) jaksojen mahdollistamiseksi	TEM, OM, OPH, kunnat, oppilaitokset.	Suoritetaan tukitoimenpiteiden vaikuttavuuden arviointi.

Toimenpide-ehdotus	Toimijat	Seuranta
Perustetaan paikallisesti pienimuotoisia työllisyyttä tukevia hankkeita, joissa pystytään vastaamaan paikkakunnan/alueen romanien tarpeisiin ja vaikuttamaan paikallisiin työnantajiin.	TEM, STM, Aronk, paikallisromaniyöryhmät	Vuosittain tarkastellaan alueellisesti toteutettujen hankkeiden määrää ja arvioidaan niiden vaikuttavuutta työelämään siirtyneiden henkilöiden lukumäärällä.

Toimenpide-ehdotus	Toimijat	Seuranta
Toteutetaan valtakunnallinen hanke romanien työelämä- ja	TEM, OM, STM, THL, Aronkit, romanijärjestöt ja -toimijat	Hanke toteutettu ja näkyvyyttä mediassa seurattu (metadata)

rekrytointisyrimättömyyden edistämiseksi.		tiedotuksen leviämisen varmistamiseksi.
---	--	---

Tarve: monien romaninuorten työllistymisen polku pysähtyy jo harjoittelupaikan hakemisen kohdalla ja tällä on kauaskantoiset seuraukset tulevan työllisyyspolun osalta. Lisäksi paikallisilla työllistymisen tähtäävillä projekteilla pystytään kartoittamaan paikallisten romanien tarpeet ja toimimaan tämän mukaisesti. Tämä toimenpide koskee myös Itä-Euroopasta tullutta, työikäistä väestöä.

9.2. Työmarkkinoiden syrjintään ja ennakkoluuloihin puuttuminen työllisyyttä edistävin keinoin

TEMn selvityksestä (2019) nousi esille myös, että eri kohderyhmille voidaan suunnata räätälöityjä toimenpiteitä. Tämä kuitenkin vaatii sen, että kohderyhmä tunnetaan, ja romanit ovat suhteellisen tuntematon kohderyhmä. Palvelujen saavutettavuuden kannalta romanitaustaisten henkilöiden rekrytoiminen työvoimapalveluihin on keskeisessä asemassa. Tämän lisäksi tietoisuutta romanien työelämätilanteesta tulisi laajemmin tarjota työllisyyden parissa työskenteleville.

Toimenpide-ehdotus	Toimijat	Seuranta
Järjestetään valtakunnallisesti ja koordinoitusti vuosittaiset koulutustilaisuudet työvoimaviranomaisille romanien työelämätilanteeseen liittyen.	TEM, STM/RONK, kunnat, työllisyyden edistämisen parissa työskentelevät järjestöt ja muut tahot	Vuosittain järjestetyt koulutukset työvoimaviranomaisille

Tarve: ennakkoluuloihin tulee puuttua myös työvoimaviranomaisten toiminnassa. Tällöin palvelusta saadaan romaneille saavutettava ja heidän tarpeensa huomioiva.

9.3. Työmarkkinoilla tapahtuva syrjintä

Koska numeeristen tietojen saaminen romanien työllisyydestä on haasteellista ja koska rekrytoinnissa tai työelämässä kohdattu syrjintä paljastuu syrjintätapauksissa harvoin, tulee miettiä erilaisia keinoja tilanteen todentamiseksi. Romanien itsensä tuottama tieto elämästään ja kokemuksistaan on ensiarvoisen tärkeää.

Toimenpide-ehdotus	Toimijat	Seuranta
Kerätään ja julkaistaan romanien kokemuksia koulutuksesta, rekrytoinnista ja työelämästä, tiedotetaan kokemuksista laajasti.	STM/RONK, THL, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, romanijärjestöt ja -verkostot	Tuotos: Romanien tuottama kertomus työelämä- ja yhteiskunnallisesta osallisuudesta.

Tarve: myös romanien itsensä tuottama tieto työllisyydestä ja työllistymisestä on tärkeä kerätä. Romaneita tiedon tuottajina ei usein huomioida, kun suunnitellaan heitä koskevia toimintaohjelmia ja strategioita. Osallisuuden ja osallistumisen periaatteeseen kuuluu, että ne ihmiset, jotka ovat toiminnan kohteena, ovat myös vaikuttamassa sisältöihin.

10. Asumiseen liittyvien haasteiden purkaminen

Rompo2 -ohjelmassa todetaan: ”Romaniväestön asumisolosuhteet ovat kohentuneet aikaisempien valtion erityistoimenpiteiden ansiosta ja suurella osalla romaneista asumistaso vastaa keskimääräistä suomalaista tasoa. Romaniasiain neuvottelukunnat, Yhdenvertaisuusvaltuutettu ja romanijärjestöt kuitenkin kohtaavat omassa työssään romanien asumisongelmien laajuuden lähes päivittäin. Suuri osa romaniasiain neuvottelukunnalle tulevista romanien yhteydenotoista ja yhdenvertaisuusvaltuutetun toimistoon tehdyistä syrjintäilmoituksista koskee juuri asumista (Rompo2, s. 46)”. Perusoikeusbarometrin mukaan yli puolet (53 %) suomalaisista pitäisi epämukavana, jos naapurissa asuisi romani. Asumiseen liittyvä kohta Rompo2 -ohjelmassa pysyy suurelta osin samana nykyisessä ohjelmassa, mutta toimenpide-ehdotuksia ja yhdenvertaiseen asumiseen liittyviä tarkastelukulmia ja toimintatapoja tarkennetaan.

Kuten ympäristöministeriön vuosina 2012 ja 2018 tehdyt selvitykset osoittavat, ovat romanien asumiseen liittyvät haasteet monitahoisia ja -syisiä: ensinnäkin, romaniyhteisön sisällä on käytäntöjä, jotka ovat ristiriidassa asumiseen liittyvän yhdenvertaisuusajattelun kanssa. Tämä pitää sisällään niin muuttolupakäytännöt kuin toisaalta myös nuorten itsenäistymiseen liittyvät haasteet (Ympäristöministeriön raportti 6/2018 kehittämisehdotukset nro 1 sekä 2). Tämän lisäksi myös ennakkoluulot romaneja kohtaan näkyvät selkeästi vuokra-asuntomarkkinoilla.

Asumisen rahoitus- ja kehittämiskeskus ARAn ohjaus ja valvontavastuulla on rajoituksen alainen ARA-asuntokanta (hieman yli 400 000 asuntoa). ARA ei kuitenkaan valvo yksittäisiä ARA-kohteiden asukasvalintoja. Yhdenvertaisuuslain mukainen syrjinnän valvonta kuuluu yhdenvertaisuusvaltuutetulle, joka selvittää sekä yksityisessä vuokra-asuntokannassa että ARA-kohteissa esiintyvää syrjintää. Lisäksi valtuutettu valvoo, että yhdenvertaisuuslain 5 §:n mukaista edistämismääräyksiä noudatetaan myös kaikkien ARA-kohteiden osalta.

Romanivastaisuus esiintyy esimerkiksi syrjintänä asuntomarkkinoilla sekä muiden asukkaiden taholta tulevana rasistisena käytöksenä. Romanipoliittinen ohjelma pyrkii puuttumaan romanivastaisuuteen vaikuttamalla paikallisesti väestösuhteisiin. Asumisen konteksti luo mahdollisuuden vaikuttaa ja rakentaa toimivia väestösuhteita naapureiden välille sekä samalla kehittää rakenteita, jotka tukevat suhteiden ylläpitämistä. Tämä painopiste tukee romanien asumisen yhdenvertaisuuden seurantaselvityksen (Ympäristöministeriön raportti 6/2018) kehittämisehdotusten nro 4 sekä 5 toteuttamista, joita ympäristöministeriö on jo osaltaan toteuttanut. Asumisneuvonnan lakisäätämisen tukee myös romanipoliittisen ohjelman toimenpide-ehdotusta.

Asumisneuvonnan kokeilulaki tulee voimaan vuosille 2023–2027 ja asumisneuvonnalla voidaan edistää romaniväestön hyvinvointia ja lisätä tietoisuutta omista oikeuksista. Tavoitetta edesauttaa romanitoimijoiden ja asumisneuvonnan välinen tiivis yhteistyö.

Toimenpide-ehdotus	Toimijat	Seuranta
Asumisneuvontaa tulee hyödyntää romanien asumiseen liittyvissä asioissa, ohjata romanitaustaisia asukkaita sen käyttäjiksi. Toimenpiteessä tulee huomioida eri ikäiset romanit.	STM/RONK, YM, Aronk, AVI	Asumisneuvonnan piirissä olevien romanitaustaisten ja erityisesti romaninuorten määrä on lisääntynyt.

Myös sosiaalista isännöintiä kiinteistöyhtiöissä on hyvä lisätä. Näistä palveluista on todettu olevan apua romanien asumisongelmissa ja heidän erityiskysymyksissään. Ennaltaehkäisevä puuttuminen ja neuvonta sekä häätöjen ehkäisy vähentävät sekä inhimillistä kärsimystä että kiinteistöyhtiöiden ja sosiaalitoimen kuluja.

Toimenpide-ehdotus	Toimijat	Seuranta
Asuntotoimijoille tulee välittää tietoa yhdenvertaisuuden käsitteestä ja huomioida romanien asumiseen liittyvät haasteet kuntien ja alueiden yhdenvertaisuussuunnitelmissa.	Kunnat, Yhdenvertaisuusvaltuutettu, STM/RONK, AVI	Kuntien määrä, joissa romanien asuminen on selkeästi osa kuntien yhdenvertaisuussuunnittelua.

Toimenpide-ehdotus	Toimijat	Seuranta
Lisätään asumisen toimijoiden yhdenvertaisuusosaamista sekä valmiuksia käsitellä asumisen ongelmia sovittelun keinoin.	Naapuruussovittelukeskus, YM, kunnat, kaupungit, Kuntaliitto, Aronk	Sovitteluprosessien käyttömäärä romanien kohtaamissa asumisen haasteissa.

Sovittelun käyttöä halutaan edistää siksi, että se on jokaisen osapuolen kuulemiseen ja tunnustetuksi tulemiseen perustuva prosessi, joka lisää mahdollisuuksia oikeudenmukaisiin päätöksiin, ilman että esimerkiksi tiedostetut ja tiedostamattomat ennakkoluulot vaikuttavat siihen, miten asioita käsitellään.

Tarve: Romanien asumisessa kohtaama syrjintä; sekä sisäänmuuttovaihe että asumisen ongelmiin liittyvien tilanteiden käsittely. Asumisen häiriöt ja ongelmat rikkovat naapureiden välisiä suhteita ja tekevät asumisen ilmapiiristä epämukavan ja joskus myös turvattoman.

Jotta nämä toimenpiteet saadaan toteutettua, tulee kaupunkien, kuntien sekä keskeisten suurten kiinteistöyhtiöiden ja romanitoimijoiden tehdä yhteistyötä.

Toteuttamismalli:

1. Kerätään työryhmä, jossa on edustus isoista kiinteistöyhtiöistä/haetaan kumppaneita niistä. Tunnistetaan ja tunnustetaan koettuja haasteita.
2. Hyödynnetään väestösuhdetyökälyä ja tarkastellaan ja kehitetään organisaatioiden toimintatapoja sen avulla.
3. Suunnitellaan ja toteutetaan kehittämistoimenpiteitä, sovittelutoimintaa ja koulutusta.
4. Hyödynnetään Yhdenvertaisuusvaltuutetun yhdenvertaisen asumisen suosituksia.

Toimenpide-ehdotus	Toimijat	Seuranta
Toimintakauden/toimenpiteiden lopussa tehdään vaikuttavuusarviointi toimenpiteisiin osallistuneiden keskuudessa/toimenpideympäristössä.	STM/RONK, Aronk, OM, kunnat	Vaikuttavuusarviointi on toteutettu.

Asumisen osiossa esitellään romanipoliittiselle ohjelmalle epätyypillisen seikkaperäistä toimintamallia. Tämä johtuu siitä, että asumiseen liittyvät haasteet koetaan erityisen ongelmalliseksi. Edistyminen asumiseen liittyvissä asioissa on toimijoiden palautteen mukaan suhteellisen hidastempoista. EU:n puiteohjelma ohjeistaa seuraamaan perusoikeusbarometrin mittaria suotuisasta näkemyksestä romaneista naapurina. Tämä indikaattoriluku Suomessa on eurooppalaisittain korkea ja siksi erityistoimenpiteitä tarvitaan.

TIETOLAATIKKO: Perusoikeusbarometri on oikeusministeriön ja ihmisoikeuskeskuksen tutkimushanke (OM11/014/2017), jossa selvitettiin perusoikeuksien toteutumista. Vastaaajilta kysyttiin, miltä heistä tuntuisi, jos naapurissa asuisi tiettyjä väestöryhmiä, mukaan lukien romanit. Perusoikeusbarometri perustuu Euroopan unionin perusoikeusviraston vuoden 2018 perusoikeustutkimukseen.

11. Terveys ja hyvinvointi

Tässä osiossa esitellään kolme toimenpidettä, jotka pohjautuvat THLn Romanian hyvinvointitutkimus Roosin perusraportissa olleisiin toimenpide-ehdotuksiin. Roosa-tutkimuksen tuloksia käsiteltiin vuonna 2018 yhdessä romaniväestön kanssa ja toimenpide-ehdotukset muotoutuivat sekä tutkimustuloksista että romaniväestön parannusehdotuksista. Hyvinvointia ja terveyttä tukevia toimenpiteitä on näiden kolmen toimenpiteen lisäksi sisällytetty ikäryhmittäin suunniteltuihin toimenpiteisiin. Alla olevat toimenpiteet tähtäävät erityisesti terveyden edistämiseen.

EU:n puiteohjelmassa hyvinvointi ja terveys ovat osa sektoraalisia toimenpiteitä, jotka tukevat horisontaalisia tavoitteita. Puiteohjelmassa todetaan, että toimenpiteet, joilla lisätään romanien tietoisuutta ennaltaehkäisevistä toimenpiteistä, kuten terveellisten elämäntapojen edistäminen, ja joilla parannetaan mielenterveyspalvelujen saatavuutta, tulee lisätä romanipoliittiseen ohjelmaan. Tämän lisäksi puiteohjelma suosittaa, että ohjelmaan sisällytetään toimenpiteet, joilla ehkäistään ja torjutaan romanien syrjintää lisäämällä tietoisuutta syrjimättömien terveydenhuoltopalvelujen ja terveydenhuollon saatavuudesta. Nämä tavoitteet tukevat yhdenvertaisuutta ja osallisuutta terveydenhuollon kentällä.

Valtioneuvoston rasminvastaisen toimintaohjelman mukaan, naisten syrjinnän poistamista käsittelevä komitea on kiinnittänyt muun muassa huomioita maahanmuuttajanaisten sekä romaninaisten asemaan. Naisten hyvinvointi edistää koko perheen ja yhteisön hyvinvointia.

Roosa-tutkimukseen osallistuneiden terveyden ja hyvinvoinnin taso oli monelta osin heikompi kuin koko väestössä. Erityisesti romaninaisten keskuudessa ahdistusoireet, syrjintäkokemukset ja turvattomuus sekä fyysisen terveyden ongelmat olivat yleisiä. (Weiste-Paakkanen, ym. 2018). Lapsiasiainvaltuutetun toimiston selvityksen perusteella (Weckström ym., 2023) romanilapset ja nuoret kokivat ter-

veydentilansa hyväksi, mutta usein se saatetaan rajata vain fyysiseen terveyteen ja tähän viittaa vastaukset jatkokysymykseen terveydestä huolehtimisesta, johon suurin osa vastasi huolehtivansa nimenomaan fyysisestä terveydestään eri tavoin.

Lapsilla ja nuorilla on paljon tärkeitä sosiaalisia suhteita ja perheen ja sukulaisten rooli on todella tärkeä muiden kavereiden lisäksi ja selkeästi suurin osa on tyytyväisiä nykyisiin ihmissuhteisiinsa. Joka toinen kokee itsenä yksinäiseksi silloin tällöin ja joka kymmenes melko usein tai usein. Tämä ei kuitenkaan ole kansallista tasoa heikompi ja on jopa osittain parempi kuin lapsilla ja nuorilla yleisesti koulu-terveyskyselyn perusteella.

Toimenpide-ehdotus	Toimijat	Seuranta
Järjestetään perheleirejä ja tuettuja lomia romaniperheille hyvinvoinnin, terveyden ja lapsen oikeuksien edistämiseksi.	STM/STEA, Hyvinvointilomat ry, romanijärjestöt	Järjestettyjen perheleirien ja tuettujen perhelomien määrän kasvu romanien keskuudessa on lisääntynyt.

Perheleireillä voidaan nostaa esille terveyteen ja hyvinvointiin liittyviä teemoja, mutta myös esimerkiksi romanikieleen ja -kulttuurin teemoja.

Toimenpide-ehdotus	Toimijat	Seuranta
Hyvinvoinnin ja terveyden edistäminen kunnissa ja uusilla hyvinvointialueilla siten, että romaniväestölle kohdennetaan hankkeita ja toimenpiteitä, joissa huomioidaan ravitsemus- ja liikuntatottumukset-, päihteet sekä henkinen hyvinvointi.	STM, THL, hyvinvointialueet, kunnat, romanijärjestöt.	Romaneille suunnatut toimenpiteet ja hankkeet. Vaikutusten arviointi toiminnallisilla menetelmillä.

Toimenpide-ehdotus	Toimijat	Seuranta
Eri ikäisille romaninaisille suunnataan terveyttä, hyvinvointia ja turvallisuutta tukevia ja parantavia sekä terveysongelmia ennaltaehkäiseviä toimenpiteitä.	STM/RONK, THL, hyvinvoinnin parissa työskentelevät järjestöt sekä romaninaisjärjestöt.	Toimenpiteisiin osallistuvien romaninaisten määrä sekä toimenpiteiden alussa ja lopussa suoritettavat kyselyt terveydentilan kokemisesta ja hyvinvoinnin ja fyysisen kunnon tarkistukset.

12. Romanikielen, -kulttuurin ja -taiteen tukeminen

Romaniväestön lukumäärä Suomessa arvioidaan olevan 10 000–12 000 henkilöä ja heistä kolmasosa puhuu romanikieltä. Romanikieli toimii lähinnä perheen sisäisenä kielenä. Vaikka romaniväestön ensisijainen kieli nykyisin olisikin suomi tai ruotsi, on romanikielellä tärkeä asema romaniväestön kulttuurissa. Suomen romanikieli on vakavasti uhanalainen kieli. Romanikieltä puhuvien lukumäärän on arvi-

oitu vähentyneen 50 vuoden aikana lähes 40 prosentilla. Suomen ensimmäisen perus- ja ihmisoikeus-toimintaohjelman osana oikeusministeriössä on tehty selvitys romanien kielellisten oikeuksien toteutumisesta vuonna 2014. Vuonna 2020 Opetushallitus asetti asiantuntijaryhmän, jonka tehtävä on laatia vakavasti uhanalaiselle romanikielelle elvytysohjelma toimenpiteineen. Asiantuntijaryhmä saa työnsä päätökseen vuonna 2022.

Kaikilla Suomen romaneilla on asuinpaikasta riippumatta oikeus kulttuuriperintöön, oikeus oman taiteen ja kulttuurin kehittämiseen sekä ylläpitämiseen yhdessä alan asiantuntijoiden kanssa. Romaneilla on oikeus valita oma kulttuurinsa, oikeus osallistua kulttuuripolitiikan ja -palveluiden suunnitteluun ja toteuttamiseen sekä oikeus suojella oman yhteisön aineetonta ja aineellista kulttuuriperintöä. Tästä romanien oikeudesta muodostuu taide- ja kulttuuripalveluiden tuottajille ja päätöksentekijöille velvollisuus huomioida romanien tarpeet oman toimintansa suunnittelussa, kehittämisessä ja resursoinnissa.

Romanien osallistumista erilaisiin kulttuuri- ja taidetapahtumiin, tuottajina ja kuluttajina, voidaan tukea selkeillä toimenpiteillä, jotka liittyvät romanien toimijuuteen: romanien näkyminen tuotannoissa selkeästi motivoi romaniväestön laajempaan osallistumiseen. Valtioneuvoston rasminvastainen toimintaohjelma linjaa, että antirasismia ja hyviä väestösuhteita tulisi edistää kulttuurin ja taiteen alan toiminnassa.

Lapsiasiavaltuutetun toteuttamassa selvityksessä (Weckström ym., 2023) omaa kieltä ja kulttuuria kohtaan koetaan selkeästi kiinnostusta ja kunnioitusta lasten ja nuorten parissa. Romanilapsista ja -nuorista 92 % haluaa opiskella romanikieltä vähintään yhdessä mainituista paikoista (kotona perhepiirissä 56 %, koulussa oppiaineena 36 %, vapaa-ajalla romanikielen kerhossa 31 %) tai muualla (n=2). Heistä 28 % useammassa kuin yhdessä mainituista. Lasten ja nuorten esiin tuomista ajatuksista näkyy arvostus omaa kulttuuriaan kohtaan ja toisaalta kiinnostus oppimiseen erilaisissa toimintaympäristöissä. Tuloksen pohjalta on tärkeää pohtia mahdollisuuksia motivoida oppimiseen ja koulunkäyntiin tarjoamalla erilaisia oppimisen tapoja ja erilaisia oppimisympäristöjä. Oppimisen monimuotoisuuteen tulisi siis kiinnittää huomiota ja löytää yksilölliset tavat oppia.

Myöskin oman kulttuurin tavoissa nähtiin paljon hyviä puolia. Useimmin mainittiin kohteliaisuus ja kunnioitus toisia ihmisiä kohtaan. Rakenteellisista ongelmista, kuten ennakkoluuloista ja syrjinnästä, huolimatta omasta kulttuurista oltiin ylpeitä ja toive, että pääväestö näkisi nämä kulttuurin piirteet, tuli esiin selvityksen tuloksista.

Eri taiteen ja kulttuurin lajit ja ilmenemismuodot tulisi huomioida romanikulttuurista puhuttaessa ja näihin liittyvät tuotannot tulisi olla helposti saavutettavissa.

Toimenpide-ehdotus	Toimijat	Seuranta
Romanikulttuurin edistämiseksi ja osallisuuden tukemiseksi valtakunnallisessa kulttuurikeskustässä perustetaan eri ikäisille suunnattu romanikulttuurikeskus. Romanikulttuurikeskus toimii keskittymänä monialaisesti	OKM, Taike, Museovirasto / Suomen kansallismuseo, STM/RONK, Aronk, romanitoimijat.	Romanikulttuurin edistämisen keskus on perustettu ja toiminta vakiinnutettu toimintakauden aikana.

kulttuurikentän toimijoille. Toiminta linkitetään kohdassa 15 mainittuun virtuaalisen osakeskeskuksen toimintaan.		
---	--	--

12.1. Romanikulttuurin ja -taiteen edistämishjelma

Rompo2 -ohjelmakaudella osittain pandemian vuoksi toteutumatta jäänyt romanikulttuurin edistämishjelma tuodaan Rompo3 -ohjelmaan.

Kaikilla romaneilla on myös asuinpaikasta riippumatta oikeus kulttuuriperintöön, oikeus oman taiteen ja kulttuurin kehittämiseen sekä ylläpitämiseen yhteistyössä alan asiantuntijoiden kanssa. EU:n puiteohjelman mukaan romanit tulisi osallistaa heitä koskevien yhdenvertaisuus- ja osallisuusstrategioiden suunnitteluun, täytäntöönpanoon, seurantaan ja arviointiin. Tämä koskee myös kulttuuripoliittikkaa ja kulttuuripalveluiden suunnittelua.

TIETOLAATIKKO: Opetus- ja kulttuuriministeriön Kulttuuriperintöstrategia 2022–2030 toteaa: Kulttuuriperintöstrategian lähtökohtana on monimuotoisen aineellisen, aineettoman ja digitaalisen kulttuuriperinnön ja kulttuuriympäristöjen vaaliminen, kehittäminen ja hyödyntäminen koko yhteiskunnan voimavarana. Lisäksi kulttuuriperintöstrategiassa todetaan, että ” Erityisesti vähemmistöjen kohdalla oikeuksien toteutumista on tarpeen edistää. Jokaisella tulee olla mahdollisuus osallistua kulttuuriperinnön määrittelyyn, toteuttaa kulttuuriperintöään ja tunnistaa itsensä siitä. Yksilöillä ja yhteisöillä on mahdollisuus omaksua ja luoda kulttuuriperintöä, mutta myös asettua sen ulkopuolelle tai luopua kulttuuriperinnöstä.”

Edellä mainittujen tavoitteiden mukaisesti tulisi laatia kansallinen laaja-alainen romanitaiteen ja -kulttuurin edistämishjelma, jossa huomioidaan myös aineellinen ja aineeton kulttuuriperintö. Edistämishjelma muodostaa rungon kulttuurikeskustoiminnalle.

Toimenpide-ehdotus	Toimijat	Seuranta
Laaditaan kansallinen romanitaiteen ja -kulttuurin edistämishjelma, linkitettyinä kulttuuriperintöstrategiaan ja sitä seuraavaan toimenpideohjelmaan.	OKM, Taike, Museovirasto/Suomen kansallismuseo, romanitaitelijat ja -toimijat, eri taiteen ja kulttuurialojen asiantuntijaorganisaatiot.	Toimintakaudella kansallinen edistämishjelma on laadittu ja siinä esille nostetut toimenpideehdotukset on viety toimeenpantavaksi.

12.2. Romanian historia osana yhdenvertaisuuden ja osallisuuden rakentamista

Tämä osio käsittelee tutkitun tiedon popularisointia. Suomen romanien ja pääväestön yhteinen historia on asia, jota ei yhteiskunnassa tunnusteta ja tunnusteta laajasti. Romanian historiasta ja yhteiskunnallisesta asemasta on olemassa tutkittua, akateemisessa muodossa olevaa tietoa. Tässä muodossa tutkittu tieto ei kuitenkaan tavoita laajempaa yleisöä ja siksi tiedon popularisointi on tärkeää. Tiedon

puute romanien historiallisesta asemasta ja sen vaikutuksista nykypäivän Suomessa, erityisesti sosi-
aali- ja terveystalvelujen rakenteessa, heijastuu edelleen palveluihin hakeutumisen ja palvelutarjon-
nan oikeinkohdentumisen ongelmana. Luottamuksen ongelma on noussut esille useissa selvityksissä.
Väestöryhmän tunnustaminen lähtee yhteisen historian tunnistamisesta.

Historian ja yleisesti ottaen tutkitun tiedon popularisointi tulee kohdentaa myös romaniväestölle. On
erityisen tärkeää, että romaniväestö itse on tietoinen omasta historiastaan ja sen vaikutuksista roma-
nien elämään nykypäivän Suomessa. Osaltaan oman väestön laajempi ja syvempi historian tuntemus
edistää myös omien oikeuksien tunnistamista.

Seuraavat toimenpide-ehdotukset ovat tavoitteita, jotka laitetaan alulle Rompo3 -ohjelmakaudella,
mutta ne jatkuvat mahdollisesti yli toimintakauden ja niiden vaikutukset tulevat olemaan pitkäkestoi-
sia. Tavoitteena on romanien historian, kulttuurin ja yhteiskunnallisen aseman tietoisuuden kasvatta-
minen pääväestön keskuudessa, jotta tulevaisuudessa kohtaaminen niin arjessa kuin palveluraken-
teissa olisi yhdenvertaisempaa. Toimenpide-ehdotusten kokonaisuus pohjautuu EU:n puiteohjelman
läpi leikkaaviin (horisontaalisiin tavoitteisiin), linkittyen romanivastaisuuden kitkemiseen, yhdenver-
taisuuteen sekä osallisuuteen.

Toimenpide-ehdotus	Toimijat	Seuranta
Linkitettyä oppimateriaalin arviointitoimenpiteeseen, tuote- taan tutkittuun tietoon perus- tuen ja arkistomateriaaleja hyö- dyntäen popularisoitua tietoa, jota voidaan hyödyntää myös opetuksessa, erityisesti korkea- kouluissa ja yliopistoissa.	STM/RONK, Suomalaisen Kirjalli- suuden Seura, (romani)tutkijat, romanijärjestöt ja -toimijat.	Toimintakaudella on valmistu- nut popularisoitu oppimateriaali ja sen hyödyntämiseksi opetuk- sessa on tehty tarvittavat toi- menpiteet.

Toimenpide-ehdotus	Toimijat	Seuranta
Osana jälkikolonialistista mu- seotoimintaa, tuodaan romani- väestön historia ja kulttuuri suunnitelmallisesti osaksi mu- seotoimintaa tietoisuuden lisää- miseksi.	Museovirasto / Suomen kansal- lismuseo, STM/RONK, Alueelliset romanasioiden neuvottelukun- nat,	Romanit näkyvät valtakunnalli- sen museotoiminnan strategi- oissa ja toimeenpano-ohjel- missa.

”On tärkeää huomioida, että dekolonisointi merkitsee erilaisia asioita, muutoksia ja toimintatapoja esi-
merkiksi alkuperäiskansoille, vähemmistöille ja valtaväestölle. Alkuperäiskansoille ja vähemmistöille
on kyse useimmiten oman kulttuurin elvyttämisestä, kulttuurisien oikeuksien tunnustamisesta ja yh-
teisöjen perustavanlaatuisen ihmisoikeuksien kunnioittamisesta.” (Aikio ja Turunen, 2022)

12.3. Mentorointiohjelma nuorten musiikkiharrastuksen kehittämiseksi

Toimintakaudella kehitetään romaninuorille suunnattu valtakunnallinen mentorointiohjelma. Mentorointiohjelman tavoitteena on lisätä musiikin harrastamista sekä opastaa nuoria kehittymään musiikkiharrastuksessa kohti ammatillisuutta. Toimenpiteenä on mentorointiohjelman kehittäminen ja sitä kautta tuoda esille menetelmät ja työkalut romaninuorten musiikkiharrastuksen lisäämiseksi. Mentorointiohjelman kehittämisessä keskeisessä roolissa ovat romanitaitelijat ja alan instituutit, mukaan lukien vapaa sivistystyö ja kansanopistot.

Toimenpide-ehdotus	Toimijat	Seuranta
Kehitetään valtakunnallinen mentorointiohjelma nuorten musiikkiharrastuksen tukemiseksi.	OKM, romanitoimijat ja -taitelijat, Maailman musiikin keskus, vapaa sivistystyö ja kansanopistot sekä taiteen perusopetuksen oppilaitokset mukaan lukien musiikkioppilaitokset.	Valtakunnallinen mentorointiohjelma on kehitetty yhteistyössä musiikin ja taiteen instituutioiden ja romanitaitelijoiden kesken.

12.4. Romanikielen elvytysohjelman mukaiset toimenpiteet

Perustuslaissa turvattujen romanien kielellisten oikeuksien toteutumisen epäkohtiin on yritetty puuttua jo usean vuoden ajan. Oikeusministeriön vuoden 2014 selvityksen mukaan Suomen romanikieli on vakavasti uhanalainen kieli, jonka elvyttämiseksi tarvittaisiin kiireellisiä toimenpiteitä. Perustuslain 17 §:n 3 momentin mukaan romaneilla on oikeus ylläpitää ja kehittää omaa kieltään ja kulttuuriaan. Euroopan neuvoston ministerikomitea suositteli maaliskuussa 2012, että Suomen viranomaiset kehittäisivät ja toteuttaisivat strategioita romaniopettajien kouluttamiseksi, laajentaisivat romanikielen oppimateriaalin tuotantoa sekä lisäisivät romanikielen opetuksen tarjontaa.

TIETOLAATIKKO: Ensimmäinen Kielipoliittinen ohjelma hyväksyttiin kesäkuussa 2022 valtioneuvoston periaatepäätöksenä. Ohjelma kuvaa valtioneuvoston tahtotilan vähemmistökielten tulevaisuudesta sekä tavoitteet ja toimenpiteet, joilla kotoperäisiä kieliämme, mukaan lukien romanikieli, elvytetään ja niiden asemaa vahvistetaan kansalliskieltemme rinnalla.

Romanikielen asemaa käsitellään vuonna 2022 julkaistussa Suomen kielipoliittisessa ohjelmassa, joka on erityisesti Suomen kotoperäisiä kieliä koskeva hallituksen tahdonilmaisu. Ohjelmassa tarkastellaan Suomen kielimaisemaa ja sen muodostamaa kokonaisuutta yleisellä tasolla sekä eri kieliryhmien keskeisimpiä haasteita. Ohjelmassa käsitellään erityisesti saamen kieleen, romanikieleen, karjalan kieleen ja viittomakieliin liittyviä haasteita, muun muassa huolta kielten siirtymisestä lapsille ja nuorille.

Kielipoliittisessa ohjelmassa todetaan: ”Kielipoliittisen ohjelman tavoitteita ovat kotoperäisten kielten suojaaminen, elvyttäminen, tukeminen ja vahvistaminen. Lapset ja nuoret ovat kielipoliittisen ohjelman keskiössä: kielten siirtyminen sukupolvelta toiselle on kyettävä turvaamaan myös tulevaisuudessa.”

Romanikielen elvytyksen toimintaohjelman laatiminen oli edellisen kauden romanipoliittisen ohjelman toimenpiteenä. Tämä toimintaohjelma on valmistunut vuonna 2022 ja Rompo3 toimintakaudella romanipoliittiseen ohjelmaan on nostettu toimenpide-ehdotuksia myös romanipoliittiseen ohjelmaan toteutumisen seuraamiseksi. Kielellisten oikeuksien tilanteen toivotaan parantuvan kuluvalle toimintakaudella. Tarkemmat taustatiedot ja toimenpiteiden tarpeellisuus on selvitetty Opetushallituksen laatimassa Suomen romanikielen elvytysohjelmassa (2022).

Toimenpide-ehdotus	Toimijat	Seuranta
Selkiytetään romanikielen opiskelijoiden opintopolkua romanikielen kelpoiseksi opettajaksi Helsingin yliopistossa (romani-kieli ja -kulttuuri). Rakennetaan myös pilottina mahdollisuus romanikielen sisällyttämiseksi sosionomin tutkintoon (20 op) Diakonia-ammattikorkeakoulussa ja kasvatus- ja ohjausalan ammattitutkintoon (20 op) STEP-koulutuksessa. Toimenpiteellä varmistetaan romanikielen opettajien ja ohjaajien määrä.	Helsingin yliopisto, Diakonia-ammattikorkeakoulu ja STEP-koulutus sekä opetus- ja kulttuuriministeriö ja Opetushallitus.	Kelpoisten romanikielen opettajien määrä, romanikielen opinnot sosionomin amk-tutkintoonsa ja kasvatus- ja ohjausalan ammattitutkintoonsa sisällyttäneiden määrä.

Toimenpide-ehdotus	Toimijat	Seuranta
Suunnitellaan ja toteutetaan erillisrahoituksella valtakunnallinen romanikielen etäopetus-hanke 2023–2030. Romanikielen perusopetusta täydentävää opetusta voidaan antaa etäyhteyksiä hyödyntäen perusopetuksessa sekä etäopetuksena lukiokoulutuksessa. Kunnat voivat hakea valtionavustusta perusopetusta ja lukiokoulutusta täydentävän romanikielen opetuksen järjestämiseen.	Opetus- ja kulttuuriministeriö, Opetushallitus ja opetusta järjestävä kunta.	Romanikieltä opiskelevien oppilaiden määrä.

Toimenpide-ehdotus	Toimijat	Seuranta
Suunnitellaan ja toteutetaan erillisrahoituksella romanikielen oppimateriaalikonaisuus varhaiskasvatuksesta aikuisopintoihin. Kokonaisuus sisältää muun muassa oppikirjoja, digitaalista aineistoa, pelejä ja videoita.	Opetus- ja kulttuuriministeriö, Opetushallitus, mahdolliset muut kustantajat sekä oppimateriaalin tekijät	Oppimateriaalin määrä.

Toimenpide-ehdotus	Toimijat	Seuranta
Lisätään romanikielen ja -kulttuurin näkyvyyttä mediassa kielten elvyttämisen tärkeimmälle kohderyhmälle eli lapsille. YLE jälkiäänittää sarjan lastenohjelmia romanikielelle. Servitetaan mahdollisuudet tuottaa romanikielisiä keskustelu- ja perheohjelmia myös yksityiselle tv-kanavalle.	YLE, valtakunnallinen romanijärjestö (palkattu projektityöntekijä)	Romanikielisten ohjelmien määrä.

Toimenpide-ehdotus	Toimijat	Seuranta
Hyödynnetään sosiaalisen median tarjoamat mahdollisuudet romanikielen monipuoliseen käyttämiseen. Toteutetaan romanikielinen keskustelupalsta sosiaalisessa mediassa. Toimitaan lapsille ja nuorille suunnattuja romanikielisiä videoita ja muuta aineistoa romaniperheiden käyttöön.	Romanijärjestöt, kunnallinen nuorisotoimi.	Romanikielisen sosiaalisen median toteuttaminen, käytön aktiivisuus.

12.5. Seurakuntatyö kulttuurin ja yhteisöllisyyden tukemisessa

Seurakuntatyötä tekevät evankelisuterilainen kirkko sekä vapaat suunnat yhdessä romanijärjestöjen ja -toimijoiden kanssa. Romaneita toimii aktiivisesti ev.lut. Kirkkohallituksen työryhmässä nimeltä Romanit ja kirkko -neuvottelukunta. Romanien toimijuus seurakuntien keskuudessa on selkeä osa romanien osallisuutta, siksi se on syytä nostaa esille myös romanipoliittisessa ohjelmassa.

Osalle romaneista uskonto on tärkeä osa elämää. Osa romaneista kuuluu luterilaiseen kirkkoon, mutta kokevat vapaitten suuntien tavan ilmaista uskoa ja uskonnollisuutta enemmän omakseen. Vapaissa suunnissa romanit ovat saaneet luterilaista kirkkoa paremmin myös vastuuta. Toimijuuden ja osallisuuden laajentaminen ovat kuitenkin edelleen haasteita niin vapaissa suunnissa kuin luterilaisessa kirkossa. Luterilaisen kirkon diakoniatyö kohtaa monia haavoittuvassa asemassa olevia romaneja ja tukee heitä vaikeassa elämäntilanteessa. Lisäksi luterilainen kirkko on järjestänyt romaneille leirejä ja juhlia, joissa romanit ovat voineet tavata toisiaan. Sekä niukkeneva talous että koronarajoitukset ovat kuitenkin vähentäneet tätä romaneiden tärkeäksi kokemaa yhteisöllistä toimintaa.

Seurakuntien (niin luterilaisten kuin vapaitten suuntien) toivotaan edelleen tarjoavan romaneille osallisuutta ja hengellistä tukea sekä tarvittaessa diakonia-apua noudattaen Rompo3 -ohjelman henkeä yhdenvertaisuudesta, osallisuudesta ja osallistumisesta. Erityinen tarve olisi ryhmämuotoiselle kohtaamiselle. Tähän osuuteen ei liitetä selkeää tai mitattavissa olevaa seurantakohdetta, mutta tavoitteena on romanien toimijuuden tunnistaminen ja tunnustaminen seurakuntatyössä.

Toimenpide-ehdotus	Toimijat	Seuranta
Tunnistetaan ja tunnustetaan romanien osallisuus ja toimijuus seurakuntatyössä	Valtio, kunnat, seurakunnat	-

13. Kansainvälinen romanipolitiikka ja romanien osallisuus sen suunnittelussa ja toteutuksessa

Kansainväliset ja alueelliset ihmisoikeussopimusten valvontaelimet sekä erityisraportoijat ovat antaneet Suomelle useita suosituksia lainsäädännön ja hallituksen politiikkaohjelmien kehittämiseksi myös romanien oikeuksia koskevissa asioissa. Valtioneuvoston perus- ja ihmisoikeusverkosto käsittelee ihmisoikeuspoliittisen selonteon linjausten mukaisesti saadut suositukset ja seuraa niiden täytäntöönpanoa.

Valtioneuvoston ihmisoikeuspoliittisen selonteon (2021) mukaisesti romanien oikeuksien edistäminen on yksi Suomen ihmisoikeuspolitiikan painotuksista muun muassa Euroopan neuvostossa (EN) sekä Euroopan turvallisuus- ja yhteistyöjärjestön (ETYJ) ihmisoikeustoiminnassa. Suomi painottaa romanien osallisuutta sekä merkityksellistä osallistumista hallitusten välisten järjestöjen romanipolitiikan toimeenpanossa.

Ulkoministeriön toimeksiantona toimitettiin selvitys vuonna 2021 ”Suomalaisten romanien ja romaniasioissa toimivien vaikutusmahdollisuudet alueelliseen ja eurooppalaiseen romanipolitiikkaan”. Selvityksestä löytyy tarkempi kuvaus Suomen roolista eurooppalaisen romanipolitiikan kehittäjänä. Tässä osiossa esitetyt toimenpide-ehdotukset pohjautuvat osin selvityksestä nousseisiin kysymyksiin osallisuudesta, ulkoministeriön tavoitteisiin eurooppalaisen romanipolitiikan kehittämiseksi sekä kolmanneksi romanityön kentältä nousevat toimenpide-ehdotuksiin.

Ulkoministeriöllä ja sosiaali- ja terveysministeriöllä on selkeä työnjako eurooppalaisen romanipolitiikan kehittämisen suhteen. Ulkoministeriö toimii Euroopan neuvoston ja Euroopan turvallisuus- ja yhteistyöjärjestö ETYJ:n piirissä, kun taas sosiaali- ja terveysministeriö vastaa Euroopan Unionin romanipoliittisista toimenpiteistä ja kansallisesta romanipoliittisesta ohjelmasta. Euroopan neuvostossa Suomen tuki kansalaisjärjestöjen osallistumiselle on rakentunut poliittista osallistumisoikeutta korostavan politiikkalinjauksen päälle, joten EN:n lähestymistavan ja EU:n puiteohjelma ovat linjassa keskenään. Yleisesti voidaan sanoa, että ETYJin, EUn ja myös EUn tavoitteet ovat pysyneet samankaltaisina jo useamman vuosikymmenen ajan.

Vapaaehtoisrahoituksen osalta Suomi on yksi harvoja ja suurimpia Euroopan neuvoston romanipolitiikan tukijoita. Kansalaisjärjestöjen ja kansallisten ihmisoikeusinstituutioiden osallistumisen vahvistamista pidetään yhtenä Suomen merkittävimpänä poliittisena saavutuksena Euroopan neuvostossa

viime vuosien aikana. Suomi myös tukee romanipolitiikan kehittämistä nimittämällä asiantuntijoita eri Euroopan instituutioihin ja järjestöihin.

Suomen eurooppalaista romanipolitiikkaa toteutetaan osana ihmisoikeuspolitiikkaa. Suomen pysyvä edustusto Euroopan neuvostossa edistää romanien oikeuksien käsittelyä neuvoston ministerikomiteassa ja sitä valmistelemissa neuvotteluissa. Sosiaali- ja terveysministeriön/Romaniasiaain neuvottelukunnan (RONK) erityisasiantuntija edustaa Suomea neuvoston ADI-ROMissa.

ETYJssä päävastuu romanipolitiikasta ja siihen liittyvistä toimenpiteistä sekä koordinaatiosta on demokraattisten instituutioiden ja ihmisoikeuksien toimistolla (ODIHR) ja sen alaisuudessa vuodesta 1994 toimineella romaniyhteyspisteellä (CPRSI). Suomi tukee niiden toimintaedellytysten parantamista ja edistää romanien oikeuksien käsittelyä osallistujavaltioiden välisissä toimielimissä.

Suomen eurooppalaisessa romanipolitiikassa on edistetty viittä tavoitetta:

1. Romanien työllistymisen esteiden purkaminen
2. Eurooppalaisen romanipolitiikan välineiden uudistaminen, digitalisaation ja teknologian ja sosiaalisten innovaatioiden hyödyntäminen romanien osallisuuden lisäämiseksi
3. Eurooppalaisten järjestöjen romanipolitiikan ja romanien vaikutusmahdollisuuksien vahvistaminen
4. Romaninaisten voimavaraistaminen ja omaehtoisen toiminnan tukeminen kaikilla tasoilla
5. Perus- ja ihmisoikeusnäkökulman vahvistaminen osana eurooppalaista romanipolitiikkaa.

Ministeriöt edistävät näiden tavoitteiden toteutumista omilla toimialueillaan.

Seurattaviksi toimenpiteiksi romanipoliittiseen ohjelmaan kirjataan kohtien 3. ja 5. osalta seuraavat toimenpiteet. Alla olevat toimenpiteet ovat linjassa myös EU:n puiteohjelman romanien toimijuutta, osallisuutta ja vaikutusmahdollisuuksia koskevien painopisteiden kanssa, jotka korostavat romanien osallisuutta erityisesti heitä koskevien poliittisten linjausten ja toimenpiteiden suunnittelussa, toteutuksessa ja arvioinnissa. Toimenpiteitä on kirjattu jo Rompo2- ohjelmaan. Romanien toimijuuden painopistettä vahvistetaan sekä selvitetään ja edistetään yhteistyömuotoja Pohjoismaiden välillä ja laajemmin Itämeren alueella. Ulkoministeriön ohella romanijärjestöt toimivat kansainvälisen romanityön kehittämisessä omien verkostojensa kautta ja myös tätä toimintaa tulee tukea.

Toimenpide-ehdotus	Toimijat	Seuranta
Tuetaan suomalaisten romanijärjestöjen ja -toimijoiden, erityisesti romaninuorten ja -naisten, valmiuksia osallistua Pohjoismaisen sekä Itämeren alueen ja eurooppalaiseen yhteistyöhön sekä tuetaan romanijärjestöjen välisen yhteistyön vahvistamista.	UM, STM, OM yhteistyössä romanijärjestöjen kanssa.	Toimintakaudella raportoidaan selkeät toimenpiteet, joiden kautta osallistumisen valmiuksia ja osallisuutta tuetaan. Romani-toimijoille on järjestetty koulutuksia kv-romanipolitiikkaan liittyen.

TIETOLAATIKKO: Pohjoismaisen ja Itämeren alueen yhteistyön tukeminen eurooppalaisen romanipolitiikan kehittämisessä on linjassa Sanna Marinin hallitusohjelman kanssa liittyen strategiseen kokonaisuuteen 3.2, Suomi kokoaan suurempi maailmalla. Erityisesti tavoite 7: Suomi syventää pohjoismaista

yhteenkuuluvuutta ja Itämeri-yhteistyötä tukee Rompo3 -ohjelman kv-romanipolitiikan henkeä. Strategisessa linjauksessa todetaan, että Suomi edistää pohjoismaista yhteistyötä myös EU:ssa, YK:ssa ja muilla kansainvälisillä foorumeilla. Sama tahtotila on ulkoministeriöllä.

Toimenpide-ehdotus	Toimijat	Seuranta
Lähetetään suomalaisia asiantuntijoita mahdollisuuksien mukaan kehittämään eurooppalaista romanipolitiikkaa.	UM, STM, RONK	Suomi on tarjonnut nimitettäväksi asiantuntijoita ja osallistunut valittujen asiantuntijoiden lähettämisestä syntyviin kustannuksiin.

Toimenpide-ehdotus	Toimijat	Seuranta
Suomi nostaa esiin romanijärjestöjen ja muiden romanien asioita ajavien järjestöjen vaikutusmahdollisuuksia hallitustenvälisissä järjestöissä.	UM, STM, OM, muut viranomaiset omilla toimialoillaan	Romanitoimijoille on järjestetty koulutuksia, jotka mahdollistavat osallistumisen. Tiedotetaan kv-tapahtumista laajasti toimijaverkostolle ja kannustetaan suomalaisia toimijoita osallistumaan.

Erikseen nostettujen toimenpiteiden lisäksi ulkoministeriö jatkaa pysyväluonteista toimintaansa eurooppalaisen romanipolitiikan kehittämiseksi. Hallitusten välisten järjestöjen yhteistyömuotoja ylläpidetään ja kehitetään. Suomen edustustot pitävät yhteyttä romanijärjestöihin ja lisäävät tietoutta ihmisoikeuksien toteutumisesta romanien kohdalla.

14. Suomalaisen romanityökentän kehittäminen

Sosiaali- ja terveysministeriön yhteydessä toimivalla Romaniasiain neuvottelukunnalla on pitkä historia, joka kertoo romaniväestön ja valtiovallan välisen yhteistyön tärkeydestä. Yhteistyön ja kehittämistyön tulee kuitenkin seurata aikaansa ja toimintaa tulee aika-ajoin tarkastella kriittisesti. Uusi romanipoliittinen ohjelma sekä hyvinvointi- ja terveysalan hallinnollinen uudistus aiheuttavat toimintatapojen ja -mallien muutoksen myös romanityön kentällä ja näin ollen romaniasioiden vieminen kunta- ja aluetasolle tulee kiinnittää erityistä huomiota. Tämän vuoksi romanipoliittista hallinnollista rakennetta ja sen toimivuutta tulee myös tarkastella.

Toimenpide-ehdotus	Toimijat	Seuranta
Kehitetään romanityön ja -politiikan valtakunnallista ja alueellista rakennetta ja yhteistyötä. Etsitään uusia tapoja tehostaa ja yhdenmukaistaa toimintamalleja ja löytää ratkaisuja alue- ja paikallistason toimeenpanoon	STM/RONK, Aronk, AVI, romanijärjestöt.	Vuosittaisten neuvottelupäivillä on kehitetty konkreettisia toimenpiteitä neuvottelukuntien ja järjestöjen välisen yhteistyön ja yhteiskehittämisen lisäämiseksi. Rompon seurantakohteita tarkastellaan neuvottelupäivillä

romanipoliittisten toimenpiteiden juurruttamiseksi.		esim. konsultointia ja fasilitointia hyödyntäen.
---	--	--

14.1. Valtakunnallisen romanipolitiikan toimeenpanon, tiedonkeruun ja seurannan kehittämisehdotukset

Viranomaisten kouluttaminen nähdään keskeisenä osana romanien yhdenvertaisuuden edistämistä erilaisissa palvelurakenteissa. Tieto Suomen romanipolitiikasta, romanityön kentästä tai erilaisista koulutusmateriaaleista on hankalasti saavutettavissa. Romani.fi -sivustolla on syötteitä eri toimijoiden toimenpiteistä ja ajankohtaisasioista, mutta sivusto ei käytettävyydessä olevien haasteiden vuoksi palvele tiedon saamista eikä arkistointia. Tärkein romanipoliittinen tieto tulisi olla saavutettavissa yhdestä paikasta keskitetysti.

Tulee kehittää ratkaisuja, jotka tukevat a) tiedon saavutettavuutta, b) raportointia romanipoliittisista toimenpiteistä, c) koulutusmateriaalien helppoa löytymistä ja d) romanitoimijoiden ja -järjestöjen ammattitaidosta ja osaamisesta, ja jota eri toimijat voivat laajasti hyödyntää. Romanipoliittisten toimenpiteiden toteuttajien ja erityisesti ulkopuolista rahoitusta saavien tahojen tulisi raportoida keskitetysti toimenpiteiden ja resurssien käytöstä sekä suorittaa toimenpiteiden laadullista ja määrällistä arviointia.

Edellä mainittujen syiden vuoksi digitalisaatiota ja uutta teknologiaa hyödyntäen perustetaan virtuaalinen osaamiskeskus, ns. romanihubi. Tämä projekti on laaja ja monivuotinen, ja se tulee kehittää yhteistyössä eri toimijoiden kesken, jotka tarkemmin määrittelevät virtuaalikeskuksen ominaisuudet tarpeiden ja tavoitteiden mukaisesti. Kyseessä on siis tietotekniikan kehittämisprojekti, jonka tarkkan lopputuleman määrittelee sen kehittämisprosessi. Romanipoliittisten dokumenttien, raporttien ja analyysien lisäksi esimerkiksi romanikieleen, - kulttuuriin, - taiteeseen ja kulttuuriperintöön liittyvät aineistot tulee voida arkistoida digitaalisesti ja keskitetysti, hubi siis palvelee myös kohdassa 12 esitettyä toimenpidettä kulttuurikeskuksen kehittämiseksi.

Raportointityökalu tulee synkronoida yhteen eri rahoituslähteiden vaatimusten mukaisesti. Tietoturvasta tulee huolehtia siten, että käyttäjätunnukset saaneet henkilöt sitoutuvat tietoturvamääräyksiin.

Toimenpide-ehdotus	Toimijat	Seuranta
Digitalisaatiota ja uutta teknologiaa hyödyntäen perustetaan virtuaalinen tiedonkeruualusta, joka mahdollistaa tiedon keräämisen, tallentamisen, seurannan, raportoinnin ja myös romanien osaamisen esille tuomisen yhdenvertaisuuden ja osallisuuden edistämiseksi.	STM, OM, OKM, YM, RONK yhteistyössä romanijärjestöjen ja -toimijoiden kanssa.	On kehitetty uusi, digitaalinen, ratkaisu tiedon keruulle ja tiedon tuottamiselle sekä tiedon jakamiselle.

Kokonaiskuvan saamiseksi sekä tiedolla kehittämisen tueksi on tärkeää saada tarkempaa tietoa esimerkiksi koulutustason, asumismuodon ja toimeentulon eroista eri väestöryhmien välillä. Tietopohjaan liittyy kuitenkin rakenteellisia haasteita, koska Tilastokeskus tilastoi Suomessa asuvia henkilöitä kansalaisuuden, kielen ja syntymämaan mukaan. Henkilöitä voidaan tilastoida myös syntyperän mukaan, joka muiden Pohjoismaiden tapaan tarkoittaa henkilön vanhempien syntymämaata. Näiden taustatekijöiden ulkopuolelle jäävät kuitenkin esimerkiksi Suomen romanit sekä useimmat saamelaiset ja afrosuomalaiset. Tämä haaste on ollut jo pitkään tiedossa, ja esimerkiksi YKn Agenda 2030 -raportointi sekä EU:n antirasistinen toimintasuunnitelma luovat painetta etsiä käytännön ratkaisuja tiedonkeruun ongelmaan.

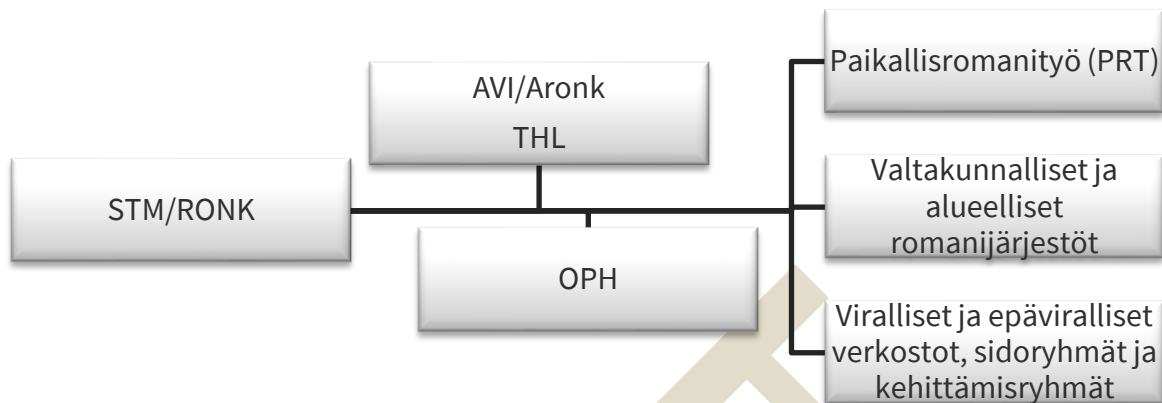
Virtuaalisella tiedonkeruualustalla haetaan ratkaisua tiedonkeruun haasteisiin. Tutkittu tieto on ehdoton edellytys romanipoliittisten toimenpiteiden suunnittelulle ja perusteluille. Tulevaisuuden visiossa voidaan nähdä fyysisten tapahtumien linkittäminen virtuaaliseen osaamiskeskukseen. Voidaan järjestää kuulemistilaisuuksia, romaneille suunnattuja toimintoja, joissa osaamiskeskukseen kertyvää tietoa voidaan hyödyntää. Tiedon tulee olla maksutta kuntien saatavilla ja siihen tulee olla avoimet rajapinnat, jotta esimerkiksi yhdenvertaisuussuunnitelmia pystytään toteuttamaan tietoon perustuen.

Jotta tiedonkeruusta ja -jakamisesta, sekä tutkimuksesta olisi romaniyhteisön sisällä yhteinen käsitys, tulee yhteistyössä laatia tiedonkeruun ja tutkimuksen eettinen ohjeistus, jossa voidaan ottaa esimerkiksi valmisteilla olevasta saamelaistutkimuksen eettisestä ohjeistuksesta.

Toimenpide-ehdotus	Toimijat	Seuranta
Tuotetaan romanitutkimuksen ja tiedonkeruun eettinen ohjeistus hyödyntäen kriittisen romanitutkimuksen (Critical Romani Studies) peruseriaatteita.	THL, STM/ROMK, OM, yliopistot, romanijärjestöt.	Eettinen ohjeistus on tuotettu ja sen noudattamista erilaisissa tutkimuksissa ja tiedonkeruissa seurataan.

14.2. Toimenpiteiden alueellinen ja paikallinen toteuttaminen ja seuranta

Romanipoliittisten toimenpiteiden jalkauttamista ja toteutumista hidastaa toimenpiteiden jakautuminen eri toimijoiden kesken ja poikkihallinnollisen yhteistyön vähäisyys. Valtakunnallisen romanipoliittikan kehittämiseen osallistuu viranomaisia eri ministeriöistä, poliisihallinnosta, aluehallintovirastosta sekä eri romanijärjestöistä. Heidän asiantuntemustaan ja myös tavoitteita määrittelevät omat taustaorganisaatiot.

Toimijoiden vastuut ja velvollisuudet tulee uudelleen tarkastella ja määritellä seuraavan romanipoliittisen ohjelman kaudella sekä kirjata toimintasuunnitelmiin ja raportteihin. Alueellisen ja valtakunnallisen romanityön yhdyspinnat tulee selkeyttää siten, että valtakunnallinen työ tukee alueellista työtä ja päinvastoin. Aronkit määrittelevät yhteistyössä teemat ja asiat, joiden esilletuominen koskee valtakunnallista romanipoliittikan toteuttamista ja näin vähennetään tehtävien töiden päällekkäisyyttä ja löydetään synergiaetuja alueellisten toimijoiden kesken. Kahden eri tason, valtakunnallinen ja alueellinen, selkeä erottaminen toisistaan mahdollistaa toisaalta synergian löytymisen, mutta mahdollistaa myös alueellisten erityispiirteiden huomioimisen. Selvitetään myös mahdollisuutta lisätä paikallisromanityöryhmien määrää ja toiminta-alueita. Raportointivastuista on sovittava selkeästi toiminnan kohteen, eli romanipoliittikan kehittämisen, tavoitteet huomioiden.

Toimenpide-ehdotus	Toimijat	Seuranta
Osana tiedonkeruualustan perustamista tarkastellaan eri toimijoiden osuutta valtakunnallisen romanipoliittikan tekemisessä. Etsitään alueellisen ja valtakunnallisen romanityön yhdyspinnat ja suunnitellaan työn toteutus näiden kahden eri tason välillä synergiaetuja etsien.	STM, OM, RONKin jäsenet, Aronk, AVI, Kuntaliitto.	Valtakunnallisen romanityön kehittämisen uudelleen tarkastelu on aloitettu ja kehittämissprosessi dokumentoitu.

14.3. Osaamisen kehittäminen ja tiedon saavutettavuus, viestintästrategia

Romaniasiain neuvottelukunnan uusille jäsenille järjestetään toimintakauden alussa koulutus romanipoliittisen työn toteutumisesta sekä RONKin jäsenyyden mukana tuomista velvollisuuksista ja vastuista, mukaan lukien sitoutumiseen ja raportointiin liittyvät odotukset. Romanijärjestöille järjestetään koulutusta romanipoliittisen ohjelman linkittymisestä valtakunnallisiin strategioihin ja toimintaohjelmiin. Tämän lisäksi koulutusta järjestetään Suomen romanipoliittisen ohjelman linkittymisestä EU:n puiteohjelmaan romanien yhdenvertaisuudesta, osallisuudesta ja osallistumisesta. Tulevaisuudessa tämä aineisto voi olla osana osaamiskeskuksen materiaalipankkia.

Romanipoliittisten asioiden vuosittainen viestintästrategia tulee laatia selkeässä yhteydessä tiedonkeruualustaan. Ulkoministeriön selvityksen yhteydessä nousi esille haaste tiedon välittämisestä romanijärjestöille liian lyhyellä aikajänteellä. Ajankohtaisen tiedon jakaminen romanityönkentän toimijoille pyritään varmistamaan selkeän viestintästrategian turvin.

15. Romanipoliitiikan toteutumisen vaikuttavuuden seuranta

Tälle ohjelmalle laaditaan erillinen toimeenpanosuunnitelma. Romaniasiain neuvottelukunta valitsee vuosittaiset erityispainopisteet I. kärjet. Kärkenä voi olla esimerkiksi lasten ja nuorten asiat, jolloin edistymistä toimenpiteissä seurataan erityisen tarkasti. Jokaisen toimenpiteen kohdalla on seurantakohta, joka pitää arvioida sekä laadullisesti että määrällisesti ja raportoida sen mukaisesti – tulevaisuudessa hyödyntäen osaamiskeskuksen raportointityökaluja.

Eryteisesti romaneihin suoraan kohdistuvissa toimenpiteissä tulee hyödyntää Terveyden ja hyvinvoinnin laitoksen osallisuusindikaattoreita ja menetelmän kysymyspatteristoa (hankkeen/toimenpiteen alussa tulee ottaa yhteys THL/Sokra-koordinaation tutkijoihin). Osallisuusindikaattoreita on käytetty mm. väestötutkimuksessa (Vankien terveys, työkyky ja hoidon tarve -tutkimuksessa, FinSotessa ja Suomalaisten yksinelävien mielenterveys -tutkimuksessa), seurantatietoa tuottavana mittarina (mm. valtioneuvoston perus- ja ihmisoikeustoimintaohjelman 2020–2023 seurantamittaristo), sekä toiminnan arvioinnissa (osallisuusindikaattori on mukana STEAn vaikutusarvioinnin mittaripilotissa ja noin 60 järjestöä on valinnut indikaattorin kokeiluunsa).

Toteutumisen seurannassa tärkeässä asemassa ovat toisaalta toimenpiteitä toteuttavat toimijat, mutta myös pysyväluonteisesti alueellista romanityötä tekevät. Raportointitavoista ja -velvollisuuksista tulee sopia eri organisaatioiden kanssa ja kirjata sovitut raportointitavat yhteiseen toimeenpanosuunnitelmaan.

Toimenpide-ehdotus	Toimijat	Seuranta
Kehitetään yhdenmukainen raportointitapa romanipoliittisista toimenpiteistä.	STM, OM, RONK, Aronk, AVI, romanijärjestöt.	Seuranta ja raportointikäytännöt on yhdenmukaistettu ja niistä on yhteisesti sovittu.

DRAFT

LYHENTEET

Aronk	Alueelliset romaniasiain neuvottelukunnat
ARA	Asumisen rahoitus- ja kehittämiskeskus
DIAK	Diakonia-ammattikorkeakoulu
EAKR	Euroopan aluekehitysrahasto
EN	Euroopan neuvosto
ESR	Euroopan sosiaalirahasto
ETNO	Etnisten suhteiden neuvottelukunta
ETYJ	Euroopan turvallisuus- ja yhteistyöjärjestö (engl. OSCE - Organization for Security and Cooperation in Europe)
EU	Euroopan unioni
FRA	Euroopan unionin perusoikeusvirasto
HDL	Helsingin Diakonissalaitoksen säätiö
LAPE-kärkihanke	Hallituksen Lapsi- perhepalvelujen muutos-ohjelma
Nevo Tiija -hanke	Uusi aika -hanke, Suomen romanien yhdenvertaisuuteen, osallisuuteen ja hyvinvointiin sekä työllisyyteen liittyviin kysymyksiin keskittyvä ESR-hanke, joka tarjoaa tukea ja ohjausta.
ODIHR	Office for Democratic Institutions and Human Rights
OHCHR	Yhdistyneiden kansakuntien ihmisoikeusvaltuutetun toimisto
OKM	Opetus- ja kulttuuriministeriö
OM	Oikeusministeriö
OPH	Opetushallitus
PRT	Paikallisromanityöryhmät
Romano Mirits -ohjelma	Ylen tuottamat romaninkieliset uutiset
ROMPO	Suomen romanipoliittinen ohjelma
RONK	Valtakunnallinen romaniasiain neuvottelukunta
SKS	Suomen Kirjallisuuden Seura
SM	Sisäministeriö
STEA	Sosiaali- ja terveystieteiden tutkimuskeskus (ent. Raha-automaattiyhdistys RAY)
STM	Sosiaali- ja terveysministeriö
TAIKE	Taiteen edistämiskeskus
TEM	Työ- ja elinkeinoministeriö
TE-palvelut	Työ- ja elinkeinopalvelut
THL	Terveyden ja hyvinvoinnin laitos
Tšetanes taal -hanke	koulutuspoluilla -hanke, jolla edistetään Suomen romaniväestön yhdenvertaisuutta, osallistumismahdollisuuksia sekä hyvinvointia
UM	Ulkoministeriö
VAPUPO	Valtion nuorisotyön ja -politiikan ohjelma vuosille 2017-2019
Yle	Yleisradio
YM	Ympäristöministeriö

LÄHTEET

EU:n strateginen puiteohjelma romanien yhdenvertaisuudesta, osallisuudesta ja osallistumisesta 2030: [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/FI/TXT/PDF/?uri=CELEX:32021H0319\(01\)&from=EN](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/FI/TXT/PDF/?uri=CELEX:32021H0319(01)&from=EN).

EU:n Tasa-arvon unioni: EU:n rasismintorjunnan toimintasuunnitelma 2020–2025” (COM(2020)565 final). <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/FI/TXT/PDF/?uri=CELEX:52020AE5883&from=FI>.

Lapsi- ja perhepalveluiden muutosohjelma (LAPE). Terveiden ja hyvinvoinnin laitos: <https://thl.fi/fi/tutkimus-ja-kehittaminen/tutkimukset-ja-hankkeet/lapsi-ja-perhepalveluiden-muutosohjelma-lape->.

Mäenpää N., Perho K., Ärling M. (toim.). (2018). Uskalla! It's possible : Romanien sujuvat koulutus ja työllisyyspolut: Tšetanes naal – ja Nevo tiija -hankkeiden loppujulkaisu. Diak Puheenvuoro 15, Diakonia-ammattikorkeakoulu. <https://www.theseus.fi/handle/10024/153380>.

Oikeusministeriö (2022). Seurantaselvitys vihapuheesta ja häirinnästä ja niiden vaikutuksista eri vähemmistöryhmiin. Julkaisun pysyvä osoite on <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-400-482-4>.

Oikeusministeriö (2022): Kielipoliittinen ohjelma <https://oikeusministerio.fi/-/ensimmainen-kielipoliittinen-ohjelma-suojaa-kotoperaisia-kieliamme>. Kielipoliittinen ohjelma: Valtioneuvoston periaatepäätös <https://julkaisut.valtioneuvosto.fi/handle/10024/164216>.

Oikeusministeriön ylläpitämä tietopankki yhdenvertaisuudesta ja syrjimättömyydestä <https://yhdenvertaisuus.fi/etusivu>.

Oikeusministeriö: Yhdenvertainen Suomi: Valtioneuvoston toimintaohjelma rasismien torjumiseksi ja hyvien väestösuhteiden edistämiseksi. Pysyvä osoite Valtioneuvoston julkaisuarkistossa <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-259-808-0>.

Opetushallitus: Romanilapset varhaiskasvatuksessa ja esiopetuksessa selvityksen raportti <https://www.oph.fi/fi/tilastot-ja-julkaisut/julkaisut/romanilapset-varhaiskasvatuksessa-ja-esiopetuksessa>.

Opetushallitus (2022). TEHO-opas <https://www.oph.fi/fi/koulutus-ja-tutkinnot/tehostettu-henkilokohtainen-oppilaanohjaus>.

Opetushallitus (2015). Katsaus aikuisten romanien koulutustaustoihin. https://www.oph.fi/sites/default/files/documents/175254_katsaus_aikuisten_romanien_koulutustaustoihin_0.pdf.

Opetus- ja kulttuuriministeriö: Kulttuuriperintöstrategia 2022–2030 <https://okm.fi/kulttuuriperintöstrategia>.

Sosiaali- ja terveysministeriö (2018). Suomen romanipoliittinen ohjelma (Rompo) 2018-2022. Julkaisun pysyvä osoite on <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-00-3916-5>.

Sosiaali- ja terveysministeriö: Mielenterveysstrategia 2020-2030 <https://julkaisut.valtioneuvosto.fi/handle/10024/162053>.

Sosiaali- ja terveysministeriö: Päihde- ja riippuvuusstrategia. Yhteiset suuntaviivat vuoteen 2030. Julkaisun pysyvä osoite on <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-00-9891-9>.

Sosiaali- ja terveysministeriö: Ikääntyneiden palvelut <https://stm.fi/ikaantyneiden-palvelut/laatu-kehittaminen>.

Sosiaali- ja terveysministeriö: Työkyvyn tuki osaksi tulevaisuuden soite-keskusta:

<https://stm.fi/tyokyvyn-tuki-osaksi-tulevaisuuden-sosiaali-ja-terveyskeskusta>.

Stenroos, M., Jääskeläinen, K. & Attias, M. (2021). Ulkoministeriön tilaama selvitys: Suomalaisten romanien ja romaniasioissa toimivien vaikutusmahdollisuudet alueelliseen ja eurooppalaiseen romanipolitiikkaan <https://um.fi/documents/35732/0/UM+selvitysraportti+7.7.2021.pdf/d0e52081-cc0e-92b1-cc16-9128a731e2a6?t=1641210643929>.

Aikio, A. ja Turunen, J. (2022). Dekolonisoituvia lähtökohtia kulttuuriperintökeskusteluihin. Kulttuuria kaikille. [Verkkoresurssi]. Saatavilla sivustolta: https://www.kulttuuriakaikille.fi/index.php?k=18531&haku=dekolonisointi#a_18531. (viimeksi vierailtu 11.10.2022).

Työ- ja elinkeinoministeriö (2019). Romanien työllisyys, yrittäjäys ja työelämään integroituminen. https://julkaisut.valtioneuvosto.fi/bitstream/handle/10024/161893/TEM_2019_58.pdf.

Törmä, S. & Huotari, K.(2018). Ympäristöministeriön tilaama selvitys: Romanien asumisen yhdenvertaisuuden seurantaselvitys https://julkaisut.valtioneuvosto.fi/bitstream/handle/10024/160489/YMra_6_2018.pdf?sequence=1&isAllowed=y.

Valtioneuvoston Kansallinen lapsistrategia: Komiteamietintö. (2021). Julkaisun pysyvä osoite on <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-383-777-5>. Sosiaali- ja terveysministeriön sivustolle kerättyä tietoa toimeenpanosta: <https://stm.fi/lapsistrategia>.

Weckström, E., Kekkonen, K. ja Kekkonen, O. (2023). Selvitys romanilasten ja –nuorten hyvinvoinnista ja oikeuksien toteutumisesta Suomessa. Lapsiasiainvaltuuston julkaisuja 2023/ Julkaistaan alkuvuonna 2023.

Weiste-Paakkanen, A., Lämsä, R. & Kuusio, H. (2018). Suomen romaniväestön osallisuus ja hyvinvointi. Romanien hyvinvointitutkimus Roosan perustulokset 2017-2018. <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-343-246-8> Terveyden ja hyvinvoinnin laitos.